

Абу Ҳомид Ғаззолий

ИҲЁУ УЛУМИД-ДИН

РИЁЗАТУН - НАФС (Нафс тарбияси)

Тошкент
«Мовароуннаҳр»
2006

Таржимон ва сўзбоши муаллифи филология фанлари номзоди **Рашид Зоҳид**
Муҳаррир: **Нурбой Абдулҳаким**
Мусаҳҳих: **Ақром Деҳқон**

Ушбу китоб улуғ имом «хужжатул-ислом» Муҳаммад ибн Муҳаммад ибн Аҳмад Абу Ҳомид ат-Тусий Ғаззолийнинг Байрутда нашр этилган IV жилдлик «Иҳйоу улумид-дин» асаридан таржима килинган.

«Риёзатун-нафс» китобида зиддиятларга тўла инсон табиати, унинг ички оламида кечадиган маърифий тақомул жараёни жонли ва ажиб манзаралар орқали акс эттирилган.

Ахлоқ фанидан дарс берувчи бу манба исломий тарбия асослари билан қизиқувчи китобхонларга кенг ва чуқур маълумотлар беради.

ҚАЛЬ ТИББИНИНГ ТАБИБИ

Бутун оламларни яратган Зот жамики махлуқоти ичидан инсонни танлади. Инсон тилига калом қувватини бериб, сўйлатти. Дилига иймонни, ақлига тафаккурни жойлаб, ўйлатти. Кимдир мўъжизаларга тўла олам ичра сингиб кетди, балки муродига етди. Кимгадир қалам берилди, ҳайрат сари йўл олди ва ҳайратланиб қолди...

Ажиб! «Риёзатун-нафс» китобини ўқиб, хаёлдан шундай ўйлар кечди. Ҳақиқатан ҳам инсон назарида уфқларга туташиб кетган бу дунёнинг чеки йўқдек. Лекин бунга ўхшаган, балки бундан-да улкан қанча-қанча дунёларни ўз ичига олган оламлар олдида биз яшаётган дунёнинг «чексиз»лиги нима деган гап?!

Хўш, оғиз ақлимиз билан оламлар сарҳадини тасаввур қилдик ҳам дейлик. Айтинг-чи, бу сўнгсиз улканликни яратган Зотнинг Улуғлигини тасаввурга сиздириши мумкинми? Кўзи-миз битта томчининг чегарасига етолмай толса-ю, бутун бошли денгизни қамраб олишга чоғланса! Ҳар қандай соғлом ақл бу ишнинг имконсиз эканини тан олади.

Энди тафаккур қилинг. Шундай улуғ Зот сизу бизни барча мавжудотидан афзал билса: тиши берди: сўйлаймиз, изҳори дил қиламиз, бир-бировни тушунишга, оғирини енгил қилишга уринамиз. Ақл берди: ўйлаймиз, «оқ»ни «қорадан ажратамиз, ўзимизга ва ўзгага зарар етмайдиган йўлни — тўғрилиқни танлаймиз. Қалбимизга иймон гавҳарини жойлади: биздан бой йўқ, ҳар нафасда азизликни ҳис этамиз, хотиригимиз жам. Тилу

дилимиз-да розийлик, бизни инсон наслдан, мўминлар жумласидан қилган, қўлимизга қалам ушлатган Зотга шукронамиз беҳад. Бутун инсониятни ҳидоят йўлига бошлаган Пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссаломга солават ва саломлар йўллаймиз.

Оллоҳнинг марҳамати билан Ватанимиз умид баҳи янгиланишлар сари қадам ташламоқда. Хусусан, маънавият оламида рўй бераётган ҳодисалар таҳсинга сазовордир. Ўзбек китобхонлари динимиз тарихини ўрганишга соғлом савия билан ёндаша бошлади, қадриятлар тикланяпти. Азалдан бой диний-маърифий меросимиз хазинаси бугунги эҳтиёжлар доирасида янада бойиди. Турли мавзудаги ранг-баранг асарлар китоб расталарини безаяпти.

Айниқса, ислом тарихида «Хужжатул-ислом» номи билан машҳур олим Абу Ҳомид Ғаззолийнинг асарлари сўнгги йилларда ўзбек китобхонларининг эътиборини қозонди. Аслиятдан ва усмонли турк тилидан ўғирилган таржималар аллақачон халқимиз орасида оммалашиб бўлди. Ўзбек ўқувчиси-да Ғаззолий ва унинг асарлари ҳақида қайсидир даражада муайян қараиш шаклланди.

Фурсатдан фойдаланиб, улуғ олим Абу Ҳомид Ғаззолийнинг мухлиси, қолаверса, бир таржимон сифатида камина баъзи таассуротларини сиз ўқувчилар билан ўртоқлашиши умидида. Шояд, билдирилмоқчи фикрлар мутолаа жараёнида пайдо бўлиши мумкин айрим қоронғи жиҳатларни ойдинлаштиришга кўмак берса.

«Риёзатун-нафс» китоби «Ибодатлар», «Одатлар», «Муҳ-ликот» ва «Мунжсийот» деб номланган тўрт бўлимни ўз ичига олувчи машҳур «Иҳйоу улумид-дин» асарининг учинчи бўлиmidан таржима қилинди.

«Тавба китоби» (-Т; Мовароуннахр, 2003)га ёзилган сўзбошида айтилганидек, мазкур ишда ҳам араб тили табиатидаги «сиқиқлик», такрорларнинг одатийлиги айрим жумлаларни кенгайтириб, баъзан эса такрорлардан қочиб, жумлаларни қисқартириб таржима қилишга сабаб бўлди. Аслият мазмунини тўғри етказиши бирламчи вазифа эканини унутмаган ҳолда, матнни иложи борича ўзбек адабий тили қоидаларига мувофиқлаштирдик. Аслиятдаги шакл тўла сақланиши лозим деб топилган ўринларда қавс ичида таржимон изоҳи бериб борилди.

«Риёзатун-нафс» китоби «Ахлоқ тарбияси ва қалб хасталикларинг муолажаси», яхши ва ёмон хулқ моҳияти, гўзал хулққа эришиши йўллари, фарзанд тарбияси, мурид ва мурид муносабати каби бир неча мавзуларда баҳс юритади.

Олим қайси мавзуда сўз юритмасин, масаланинг ички томонини ёритишга эътиборини қаратади. Зоҳирнинг мавжудлигини ички сабаблар белгилашини исботлайди. Ғаззолий инсоннинг ички оламидаги ўзгаришларни бамисоли моҳир табибдек кузатади. Ташиқаридан алоҳида-алоҳида кўринган аъзоларнинг кўз илгамас дақиқ, аммо ўзаро чамбарчас боғ-ланган умумий томонларини топади ва юзага тошиб чиққан «яра»ларнинг манбаи ичкарида эканини англатади. Билъакс, бир бутун кўринган қисмни алоҳида-алоҳида аъзоларга ажратиб, ҳар аъзодаги иллатлар устидан ўта нозик «жарроҳлик амалиёти»ни олиб боради.

Шу тарзда Ғаззолий ҳар бир ўқувчига қалб хасталигининг муолажа йўлини ўргатади ва эслатади: «Ҳар бир ақл эгаси тиббиётнинг қалб билан боғлиқ жиҳатларидан хабардор бўлмоғи лозим. Чунки, бирорта инсон йўқки, қалб хасталигидан холи бўлса...»

Ғаззолий бир ўринда «қалб тибби» деган иборани қўллайди: «...бугун қалб хасталиги дарди бедавога айланди, «қалб тибби», ҳатто «қалб хасталиги йўқ нарса» деган даъво

билан бу дарднинг мавжудлиги инкор қилинди. Натижада халқ дунёга муҳаббат қўйишига, зоҳири ибодат, ботини одат ва риёдан иборат амалларга юз бурди».

Қаранг, ўн асрлар муқаддам тасвирланган воқелик бугунги кунга нақадар мувофиқ!

Сўзимиз аввалида уфқларга туташиб кетган дунёнинг улканлиги ҳақида гапирган эдик. Зоҳир кўзи билан қараганда ҳақиқатан ҳам дунёнинг чеки йўқдек. Биз киммиз бу «чексиз-ликнинг қаршисида! Шунинг учун бўлса керак, ўтган улуғлар дунёни «олами кабир» (катта олам), инсонни «олами сағир» (кичик олам) дейишган.

Аммо баъзи улуғлар бунинг зиддини айтишган: «Инсон — олами кабир, уни ўраб турган таиқи олам эса-олами сағир». Балки, Улуғ Зотнинг назарига мушарраф бўлиш эътибори билан қаралса, ҳақиқатан ҳам инсон ўзини ўраб турган дунёдан улуғроқдир. Оллоҳ назарига сазовор қалб қаршисида бу дунё тугул, барча оламлар нима деган гап!

Қалб тиббининг табиби Ғаззолий ҳазратлари бизни шу улуғлик сари чорлайди, буни унутиши ҳалокат эканидан огоҳ этади.

Таржимондан

АХЛОҚ ТАРБИЯСИ ВА ҚАЛБ ХАСТАЛИКЛАРИНИНГ МУОЛАЖАСИ

Ўзининг тадбири билан ишларни тартибга солган, мўътадилликни хулққа чирой этиб берган, инсонни энг гўзал шаклу шамоийл билан зийнатлаб, уни зиёдаю нуқсондан асраган Оллоҳ таолога ҳамд бўлсин! У Зот ахлоқни яхшилаш вазифасини бандасининг жидду жаҳдига топширди. Ўзининг тавфиқи билан хос бандаларига ахлоқ тарбияси йўлидаги машаққатларни осон қилди.

Нубувват нуруни таратиб, ҳақиқат йўлларини ёритган, гўзалликда комил ахлоқи билан башариятга намуна бўлган Оллоҳнинг кули, суюкли пайғамбари, хушхабар бергувчи ва огоҳлантиргувчи Муҳаммад Мустафога салавот ва саломлар бўлсин!

Ботилдан батамом узилиб, зулматдан нур сари талпинган, ҳар қандай ҳолатда ҳақ динга заррача гард юқтирмаган, Оллоҳ ва расулига содиқ Пайғамбаримиз аҳли байтлари ва саҳобайи киромларга салавот ва саломлар ёғилсин!

Яхши хулқ мурсаллар саййидининг сифати, сиддиқлар амалининг афзали, муттақийлар меҳнатининг меваси, обидлар риёзатининг натижаси, янада тўғрироғи, яхши хулқ диннинг ярмидир.

Ёмон хулқ ўткир заҳар, хор қилувчи бузуклик, оламлар Парвардигоридан узоқлаштирувчи разолат, янада тўғрироғи, шайтоннинг хизматига ёлланишдир.

Яхши хулқ Раҳмон ҳузуридаги жаннат неъматларига очиб қўйилган қалб эшиги бўлса, ёмон хулқ — жаҳаннамга очиб қўйилган эшик. Жаҳаннам эса ёқиб қўйилган бир оловдирки, алангаси баданларни тешиб ўтиб, юракларга қадар етади.

Қабих ахлоқ — қалб хасталиги, жонларни ўртовчи оғриқдир. Жасаднинг тириклиги тугаши билан поёнига етадиган дунёдаги барча оғриқлар қалб оғриғи олдида ҳеч нарсадир. Жисмоний дард фоний ҳаёт каби ўткинчи. Лекин ёмон хулқ туфайли қалб хасталанса, абадий ҳаёт бой берилади. Малакали табиблар жасадга қанчалик эътибор беришмасин, фоний ҳаётнинг ўткинчилигини англашдан бошқа натижага эришолмайдилар. Шундай экан, улар абадий ҳаётни бой бериб қўйишга сабаб бўладиган қалб хасталикларига кўпроқ эътибор қаратишлари авлороқ эмасми?!

Ҳар бир ақл эгаси тиббиётнинг қалб билан боғлиқ жиҳатларидан хабардор бўлмоғи лозим. Чунки, биронта инсон йўқки, қалб хасталигидан холи бўлса. Агар қалбга эътибор сусайса, ботиний иллатлар кўпаяди ва улар аста-аста йиғилиб, ҳатто зоҳирда кўрина бошлайди.

Шунинг учун банда қалб хасталиги ва унинг сабабларидан ўта зийраклик билан огоҳ бўлишга муҳтож. Ана шунда у бу дарднинг давосига энг шимариб киришиши мумкин. Бу хасталикнинг муолажаси Оллоҳ таолонинг ушбу сўзида айтилган: **«Дарҳақиқат, уни (яъни ўз нафсини-жонини иймон ва тақво билан) поклаган киши нажот топди»** (Ваш-шамс, 9).

Бу хасталикка эътиборсизликнинг оқибати қуйидаги оятда зикр этилган: **«Ва у (жонини фиқу фужур билан) кўмиб хорлаган кимса номурод бўлди»** (Ваш-шамс, 10).

Бу китобда ахлоқ тарбияси ва унинг йўл-йўриқлари хусусида сўз боради. Қалб муолажасининг идроки осон бўлиши учун мавзу давомида жисм муолажасидан мисоллар келтирилади. Кейин ҳусни хулқ моҳияти, ахлоқ тарбияси, нафсни тарбиялаш йўллари, қалб хасталигининг аломатлари, нафснинг айблари ва уларнинг белгилари, қалб муолажасида шаҳватларни тарк этишнинг аҳамияти ва бу хусусда нақл қилинган

далиллар, ҳусни хулқ аломатлари, бола тарбиясининг илк даври, муридлик шартлари ҳақида зикр қилинади. Мазкур китоб ўн бир фаслдан иборат.

ГЎЗАЛ ХУЛҚ ФАЗИЛАТИ ВА ЁМОН ХУЛҚ МАЗАММАТИ

Оллоҳ таоло ўзининг суюкли Пайғамбарини мактаб, у зотта берган улуғ неъматини шундай эслатади: «**Албатта Сиз улуғ хулқ устидадирсиз**» (Қалам, 4).

Оиша розийаллоҳу анҳо айтади: «Расулуллоҳ солаллоҳу алайҳи васалламнинг хулқи Қуръон эди» (Муслим ривояти).

Бир киши Пайғамбар алайҳиссаломдан гўзал хулқ ҳақида сўради. Расулуллоҳ ушбу оятни ўқидилар: «**Афв-марҳаматли бўлинг, яхшиликка буюринг ва жоҳиллардан юз ўгининг!**» (Аъроф, 199).

Кейин дедилар: «Гўзал хулқ — алоқани узган (қардошинг)га боғланмоғинг, сендан қизғанган кишига бермоғинг, сенга зулм қилганни кечирмоғингдир» (Анас ривояти).

Пайғамбар алайҳиссалом дедилар: «Мен гўзал хулқларни камолига етказиш учун юборилдим».

Яна айтдилар: «Қиёмат кунда мезоннинг тақво ва ҳусни хулқ турган палласи нақадар оғир бўлади!» (Абу Довуд, Термизий ривоятлари).

«Бир киши Расулуллоҳ рўпараларига келиб:

— Эй Оллоҳнинг расули, дин нима? деб сўради.

— Гўзал хулқ, дедилар.

У киши сарвари оламнинг ўнг томонига ўтиб, яна савол қилди:

— Дин нима, эй Оллоҳнинг расули?

— Гўзал хулқ, деб жавоб бердилар. Кейин сўл томонларига ўтиб, яна:

— Дин нима, эй Оллоҳнинг расули? деб сўради.

— Гўзал хулқ, дедилар Расули акрам. Сўнг орқаларига ўтиб:

— Эй Оллоҳнинг расули, дин нима? дея қайта сўради. Пайғамбар алайҳиссалом у киши томон ўгрилиб:

— Гўзал хулқ, (гўзал хулқ эса) ғазабланмаслигингдир, энди тушундингми?! дедилар» (Марвазий ривояти).

«Расулуллоҳ солаллоҳу алайҳи васалламдан сўрашди:

— Бадбахтлик нима, ё Расулаллоҳ?

— Ёмон хулқ! дедилар» (Имом Аҳмад ривояти).

«Бир киши Расулуллоҳ солаллоҳу алайҳи васалламга:

— Менга насиҳат қилинг, деди.

— Доимо Оллоҳдан қўрқ! дедилар.

— Яна насиҳат қилинг, деди у киши.

— Ёмонликнинг изидан уни ўчирадиган бир яхшиликни эргаштир!

— Яна насиҳат қилинг.

— Одамларга гўзал хулқ билан муомала қил, дедилар Расулуллоҳ солаллоҳу алайҳи васаллам» (Термизий ривояти).

Пайғамбар алайҳиссаломдан сўралди:

— Амалларнинг афзали қайси?

— Ғўзал хулқ! дедилар.

Ғузайл ибн Йёз айтади: «Пайғамбар алайҳиссаломга:

— Ғалончи аёл кундузлари рўза тутади, кечалари бедор бўлиб, намоз ўқийди. Бирок унинг хулқи ёмон: кўшниларига тили билан азият етказади, дейишди.

Шунда Расули акрам:

— Унинг бу ишларида хайр йўқ. У аёл жаҳаннам аҳлидандир, дедилар»

Абу Дардо деди: «Расулуллоҳнинг шундай деганларини эшитдим; «(Қиёматда) тарозига кўйиладиган нарсаларнинг энг аввалгиси ғўзал хулқ ва саховатдир. Оллоҳ таоло Ий-монни яратди. Шунда Иймон: «Эй Оллоҳим, мени қувватлантир» деди. Оллоҳ уни ғўзал хулқ ва саховат билан қувватлантирди. Оллоҳ таоло куфрни яратди. Шунда куфр: «Эй Оллоҳ, мени қувватлантир» деди. Оллоҳ уни бахиллик ва ёмон хулқ билан қувватлантирди» (Ҳадиснинг бошқа ривояти Абу Довуд ва Термизий «Сунан»ида келтирилган).

Пайғамбар алайҳиссалом айтдилар: «Оллоҳ бу динни Ўзи учун танлади. (Яъни бу диннинг ҳар бир амали холис Оллоҳ учун бўлиши лозим.) Карам ва ғўзал хулқ бўлсагина Оллоҳ динингизни ислоҳ қилади. Бас, динингизни карам ва ғўзал хулқ билан зийнатланг» (Доруқтуний ривояти).

Пайғамбар алайҳиссалом шундай дедилар: «Одамларга молларингиз билан эмас, очик чехра ва ғўзал хулқ билан юзланинг» (Баззор ривояти).

Расули акрам айтдилар: «Сирка асални бузгани каби ёмон хулқ амални бузади» (Ибн Ҳиббон ривояти).

Барро ибн Озибдан ривоят қилинади: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам одамлар ичида чехраси ва хулқи энг ғўзал инсон эдилар» (Хароитий ривояти).

Абдуллоҳ ибн Умар розийаллоҳу анҳудан ривоят қилинади: «Расулуллоҳ кўп дуо қилар ва дер эдилар: «Оллоҳим! Сендан сихҳат, офият ва ғўзал хулқ(беришинг)ни сўрайман» (Хароитий ривояти).

Пайғамбар алайҳиссаломнинг шундай деганлари Абу Ҳурайра розийаллоҳу анҳудан ривоят қилинади: «Мўминнинг саховати — унинг дини, ғўзал хулқи — унинг мартабаси, мардлиги — унинг ақлидир» (Ибн Ҳиббон ривояти).

Усома ибн Шарийкдан ривоят қилинади: «Расули акрамдан аъробийлар:

— Бандага берилган нарсаларнинг энг яхшиси нима? деб сўрашди.

— Ғўзал хулқ, дедилар Расули акрам» (Ибн Можа ривояти),

Пайғамбар алайҳиссалом айтдилар: «Сизларнинг орангизда менга суюклироғингиз ва Қиёмат кунинда менга яқинроқ бўладиганингиз ахлоқи ғўзалларингиздир» (Та-бароний ривояти).

Ибн Аббос розийаллоҳу анҳудан ривоят қилинади: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам шундай дедилар: «Учта хислат бор. Кимда ўша учта хислатдан биттаси бўлмаса ҳам қилган амали ҳисобга ўгмайди. Бу — Оллоҳга маъсият қилишдан тўсадиган тақво, аҳмоқни жиловлайдиган ҳалимлик, одамлар орасида хушхулқлик» (Табароний ривояти).

Намозни бошлашларидан аввал Расули акрам шундай дуо қилардилар: «Оллоҳим, мени ғўзал ахлоққа ҳидоят қил. Сендан ўзгаси мени чиройли хулққа ҳидоят қилолмас. Оллоҳим, ёмон хулқни мендан узоқлаштир. Сендан ўзгаси бу ишни қилолмас» (Муслим ривояти).

Анас ибн Молик розийаллоҳу анҳу дейди: «Бир кун Расулуллоҳ билан бирга эдик,

дедилар: «Қуёш музни эритгани каби гўзал хулқ ҳам гуноҳларни эритиб йўкотади» (Табароний ривояти).

Пайғамбар алайҳиссалом айтдилар: «Гўзал хулқ эр кишининг саодатидир» (Байҳақий ривояти).

Пайғамбар алайҳиссалом Абу Зарга дедилар: «Эй Абу Зар! (Билгилки), тадбир каби ақл йўқ, гўзал хулқ каби мавқе йўқ» (Ибн Можа ривояти).

Умми Ҳабиба Расули акрамдан сўради:

— (Ё Расулаллоҳ), бир аёл икки марта эрга теккан бўлса, кейин у аёл ҳам, иккала эр ҳам дунёдан ўтса ва барчаси жаннатга кирса, аёл қайси эрга тегишли бўлади?

— Дунё ҳаётида қайси эрнинг хулқи гўзал бўлган бўлса, ўшанга тегишли бўлади. Эй Умми Ҳабиба! Гўзал хулқни дунё ва охират яхшилиги билан бега!» (Баззор ва Табароний ривоятлари).

Пайғамбар алайҳиссалом дедилар: «Тўғри мусулмон ўзининг гўзал хулқи ва саховати билан кундузлари рўзадор, кечалари ибодатда бедор киши даражасига етади» (Имом Аҳмад ривояти).

Абдурахмон ибн Сумра дейди: «Пайғамбар алайҳиссалом ҳузурларида эдик, дедилар: «Эрталаб ажиб туш кўрдим. Умматимдан бир киши тиз чўккан ҳолида турарди. Оллоҳ ва унинг ўртасини парда тўсган эди. Бир пайт унинг гўзал хулқи келиб, эгасини Оллоҳ таолонинг ҳузурига киритди» (Хароитий ривояти).

Ривоят қилинади, Умар ибн Ҳаттоб Пайғамбар алайҳиссалом ҳузурларига киришга изн сўради. Ўша пайт Пайғамбар алайҳиссалом ҳузурларида қурайшлик аёллар бор эди. Улар баланд овозда Расуллоҳ билан гаплашардилар. Умар розийаллоҳу анҳуга киришга изн берилгач, аёллар шоша—пиша рўмолларининг у ёғ, бу ёғини тузата бошлашди. Умар киргач, Расуллоҳ кулдилар. Шунда Умар:

— Ота-онам Сизга фидо бўлсин, эй Оллоҳнинг расули, нега куляпсиз? — деди.

— Анави аёлларга ажабланияпман. Сенинг овозингни эшитиб, шошиб қолишди, дедилар Расули акрам.

— Ахир улар мендан эмас, Сиздан тортинишлари керак. Сиз бунга ҳақлироқсиз, эй Оллоҳнинг расули, дея Умар аёллар томонга юзланди ва:

— Эй, ўз жонига ўзи душман хотинлар! Нима, мендан ҳайиқиб, Оллоҳнинг расулидан ҳайиқмайсизларми? деди.

— Ҳа, сиз Расуллоҳ соллалоҳу алайҳи васалламга қараганда кўпол ва кўрс одамсиз, дейишди қурайшлик аёллар.

Шунда пайғамбар алайҳиссалом:

— Эй Ҳаттобнинг ўғли! Жоним измида бўлган Зотга қасамки, шайтон ҳеч қачон сенга рўпарам-рўпара келолмайди, Балки (сендан ҳайиққанидан) бошқа кўчадан юради» (Муттафақун алайх).

Пайғамбар алайҳиссалом дедилар: «Ёмон хулқ кечирилмайдиган гуноҳ, ёмон гумон эса ҳиди тез тарқалувчи хатодир» (Табароний ривояти).

Пайғамбар алайҳиссалом айтдилар: «Банда ўзининг ёмон хулқи туфайли жаҳаннамнинг энг тубига қулайди» (Табароний ривояти).

Луқмони Ҳакимнинг ўғли отасидан сўради:

— Отажон, инсондаги хислатларнинг қайсиси яхшироқ?

— Дини, деди Луқмони Ҳаким ўғлига.

— Демак, иккитами: дини ва моли? Ё учтами: дини, моли ва ҳаёси? Ёки тўрттами: дини, моли, ҳаёси ва гўзал хулқи? Ёхуд бештами: дини, моли, ҳаёси, гўзал хулқи ва саховати? Ё олтитами...? дея яхши хислатларни бир-бир санаётган ўғлига ота:

— Болажоним, агар кишида бу бешта хислат жамланилса, демак у, ҳақиқий муттақий, Оллоҳнинг дўсти, шайтондан халос бўлган инсондир».

Ҳасан Басрий дейди: «Кимнинг хулқи ёмон бўлса, ўзини ўзи қийнайди».

Анас ибн Молик айтади: «Шундай банда бор, чиройли хулқи билан жаннатнинг баланд даражаларига етади, гарчи обид бўлмаса ҳам. Шундай банда бор, ёмон хулқи сабабли дўзахнинг энг қуйи қаватларидан жой олади, гарчи обид бўлса ҳам».

Яҳё ибн Муоз дейди: «Ахлоқнинг кенглиги ризқлар хазинасидир».

Ваҳб ибн Мунаббих айтади: «Ёмон хулқ чил-чил синган кўзага ўхшайди. Уни на ямаб бўлади, на лой ҳолатига қайтариб».

Фузайл ибн Иёз дейди: «Менга хулқи ёмон обиднинг ҳамроҳ бўлганидан кўра, хулқ; яхши фожирнинг ҳамроҳ бўлгани суюклироқ».

Жунайд Бағдодий айтади: «Тўртта сифат бандани юксакларга кўтаради. Гарчи унинг илми ва амали кам, лекин табиати ҳалим, тавозуъли, қўли очик-сахий ва хулқи чиройли бўлса, бу иймоннинг мукамаллигидан дарак».

Умар розийаллоҳу анҳу деди: «Гўзал ахлоқингиз билан одамларга қўшилинг, солих амалларингиз билан улардан ажраб туринг».

Яҳё ибн Муоз айтади: «Ёмон хулқ ёнида қанча яхшиликлар бўлса ҳам фойда бермайди. Яхши хулқ ёнида қанча ёмонликлар бўлса ҳам зарар бермайди».

Абдуллоҳ ибн Аббос розийаллоҳу анҳудан: «Мукаррамлик нима?» дея сўралди. «Оллоҳ таолонинг Китобида бу ҳақда шундай дейилган, деди Ибн Аббос ва қуйидаги оятни ўқиди: **«Албатта сизларнинг Оллоҳ наздида энг ҳурматлироғингиз тақводорроғингиздир»** (Ҳужурот, 13).

— Ҳасаб нима? дея сўралди,

— Орангизда кимнинг хулқи гўзал бўлса, ҳасаб (мавқе-мартаба) жиҳатидан энг афзалингиз ўшадир. Ҳар бир бинонинг асоси бўлади. Исломнинг асоси — гўзал хулқ».

Ато дейди: «Баланд даражага фақат гўзал хулқ билан етилади. Ҳеч бир киши Пайғамбаримиз Муҳаммад Мустафода бўлганидек гўзал хулқ камолига эришмаган. Солиҳлар гўзал хулқ билан Оллоҳ таолога яқин бўлишган».

ЯХШИ ВА ЁМОН ХУЛҚ МОҲИЯТИ

Билгил! Одамлар гўзал хулқнинг моҳияти, унинг нима эканлиги ҳақида кўп гапирдилар, лекин аслини очиб беролмадилар. Гўзал хулқ меваларини санадилар, аммо бунда тўла қамраб ололмадилар. Балки, хотирига нима келса, ўша пайт зехнида нима бўлса гапирдилар, гўзал хулқ чегараларига эътибор қаратмадилар. Гўзал хулқнинг барча самараларини ўз ичига олган моҳиятни муфассал баён қилолмадилар.

Ҳасан Басрий дейди: «Ҳусни хулқ — очик юзли, хайру саховатли бўлиш, озор беришдан тийилишдир».

Воситий айтади: «Гўзал хулқ — хусуматлашмасликдир. Маърифати кучли, яъни Оллоҳни танийдиган инсон ҳеч қачон душманликка бормайди».

Шоҳ Кирмоний дейди: «Гўзал хулқ — озорлардан тийилиш ва машаққатга сабр-тоқатдир».

Баъзиларнинг айтишича, гўзал хулқ — одамларга яқин бўлиш ва улардан содир бўладиган ёмонликлардан четда туришдир.

Воситий дейди: «Гўзал хулқ яхшию ёмон кунда халқни рози қилишдир».

Абу Усмон дейди: «Гўзал хулқ Оллоҳ таолодан розиликдир».

Саҳл ибн Тустарийдан гўзал хулқ ҳақида сўрашди: «Гўзал хулқнинг энг куйи даражаси машаққатларни кўтариш, мукофотдан кечиш, золимга раҳм-шафқат қилиб, унга мағфират тилаш, деди у».

Ҳазрат Али каррамаллоҳу важҳаҳу деди: «Гўзал хулқ учта хислат билан ҳосил бўлади: ҳаромдан тийилиш, ҳалолни излаш, аҳлига бағрини кенг қилиш».

Абу Саид Харроз айтади: «Оллоҳ таолодан бошқа ғами бўлмаган кишинигина гўзал хулқ соҳиби дейиш мумкин».

Гўзал хулқ ҳақида бу ва бунга ўхшаш мисоллар кўп. Буларнинг барчаси гўзал хулқнинг ўзига эмас, балки унинг меваларига берилган таърифлардир. Шунингдек, бу таърифлар гўзал хулқ берадиган меваларнинг барчасини қамраб ҳам ололмайди. Ҳақиқат юзидан пардани кўтариш анвойи сўзларни нақл қилишдан авлороқдир.

«Хулқ» ва «хулуқ» биргаликда қўлланувчи сўзлардир. Масалан: «фалончининг хулқи ва хулуқи гўзал» дейилса, унинг ботиний ва зоҳирий гўзаллиги тушунилади. «Хулуқ» зоҳирга, «хулқ» ботинга далолат қилади. Негаки, инсон кўз билан кўриладиган жасаддан ва басират билан англанадиган руҳ, нафс (жон)дан иборат. Уларнинг ҳар бирида ўзига хос ҳолат ва сурат бор. Бу ҳолат ва сурат чиройли ёки хунук бўлиши мумкин.

Басират билан англанадиган жон-руҳнинг кўз билан кўриладиган жасаддан қадри улуғдир. Зеро, Оллоҳ таоло шундай дейди:

«Эсланг, Парвардигоригиз фаришталарга деган эди: «Албатта мен лойдан бир одам Яратгувчидирман. Бас, қачон уни тиклаб, унга Ўз руҳимдан пуфлаб киргизганимдан сўнг унга сажда қилган ҳолларингда йиқилинглар!» (Сод, 71-72).

Оятда жасаднинг лой-тупроққа, руҳнинг оламлар Парвардигорига Мансублиги эслатиляпти, Бу ўринда руҳ ва нафс (жон) билдирган маъно биттадир. Хулқ нафс(жон)га мустаҳкам ўрнашган ҳайъат (ҳолат) бўлиб, бу ҳайъатдан ҳеч бир иккиланишларсиз, машаққатсиз, ўй-фикрларга ҳожат сезилмасдан, осонгина феъллар содир бўлади. Агар бу ҳайъатдан ақл ва шариатга мувофиқ мақталган ва чиройли феъллар содир бўлса, уни «хусни хулқ» яъни гўзал хулқ деб, агар зидди бўлса, ёмон хулқ деб номланади.

Хулқ — нафсда мустаҳкам ўрнашган ҳолат, дедик. Бунинг сабабини шундай изоҳлаш мумкин. Масалан, фақат эҳтиёж туғилган пайтдагина, яъни камдан-кам ҳолатда молини сарфлайдиган кишини саҳий дея оламизми? Йўқ! Чунки, бу ҳолат унинг нафсида собит эмас. Шунинг учун у молини ихтиёрий суратда эмас, қандайдир ичкию ташқи босимлар остида, бошқа иложи қолмагани учун сарфлайди.

Қачонки киши молини қийналиб сарфласа ёки ғзаби келганда чираниб, ҳар хил ўй-фикр, иккиланишлар билан ўзини босса, бу ҳали унинг хулқида саховат ва ҳалм пайдо бўлди дегани эмас.

Хулқ ҳақида тўлақонли тасаввур ҳосил қилиш учун тўртта нарсани назардан қочирмаслик керак. *Биринчиси*, яхши ва ёмон феъл. *Иккинчиси*, яхши ва ёмон феълни қилишга қодирлик. *Учинчиси*, яхши ва ёмон феълдан хабардорлик. *Тўртинчиси*,

нафсининг ҳолати бўлиб, нафс доимо ё яхшиликка, ё ёмонликка мойил бўлади, бу икки ишдан бирига эришиш унга осон кечади.

Хулқ феълдан иборат эмас. «Сахий» деб танилган қанча кишилар бор, боридаи ажраб қолишдан кўрқиб ёки бошқа монеликлар сабабли молини сарфламайди. Қанча бахил кишилар бор, молини бекорга бериш учун сарфлайди.

Хулқ қувватдан иборат эмас. Чунки, қувватни ҳам сахийлик, ҳам хасисликка боғласак, битта нарсада иккита зидликни жамлаган бўламиз. Ҳар бир инсон саховат этиш ва зикналнк қилиш имконияти билан, яъни саховат ва зикналикка қодирлик фитрати билан яратилган. Шунинг учун бу фитрат инсонга на бахиллик хулқини, на сахийлик хулқини юклайди.

Хулқ маърифатдан ҳам иборат эмас. Чунки, маърифат яхшилик ва ёмонлик, гўзаллик ва хунуқлик тугунчаларининг барчасига баробар тааллуқлидир (яъни, гўзал хулқ фақат яхшиликни таниб, билишни эмас, балки ёмонликдан ҳам хабарли бўлишни тақозо этади).

Хулқ ҳайъат(ҳолат)дан иборатдир. Нафс шу ҳолатдан келиб чиққан ҳолда «беради» ё «қизғанади». Демак, хулқ нафсининг ички ҳолати ва суратидан иборат. Масалан, ташқи кўринишнинг гўзаллиги фақат иккита кўзнинг чиройли бўлиши билан тўла бўлмайди. Балки, ташқи чирой мукамал бўлиши учун бурун ҳам, оғиз ҳам, ёноқ ҳам, барча аъзолар унга муганосиб гўзал бўлиши лозим.

Шунингдек, ботинда ҳам тўртга рукн бор, уларнинг гўзаллигисиз хулқ гўзал бўлмайди. Қачонки, шу тўрт рукн ўзаро мутаносиб бўлса, гўзал хулқ ҳосил бўлади. Булар: илм қув-вати, ғазаб қуввати, шахват қуввати ва ушбу қувватлар орасидаги адолат, яъни мўътадиллик қуввати (*Бу ва кейинги саҳифаларда шахват дейилганига фақатгина жинсий муносабатга алоқадор тушунчалар эмас, балки дунёга боғлиқ барча истак ва иштаҳалар назарда тутилади. Тарж.*).

Илм қувватининг гўзал ва манфаатли бўлиши — сўзларда тўғри ва ёлғоннинг, эътиқодла ҳақ ва ботилнинг, феълларда чиройли ва хунуқнинг орасини осон ва энгил фарқлай билиш билан белгиланади. Илм қуввати соғлом бўлар экан, ундан ҳикмат мевалари ҳосил бўлади. Ҳикмат эса гўзал ахлоқнинг бошидир:

«У Ўзи истаган кишиларга ҳикмат (фойдали билим) беради. Кимга ҳикмат берилган бўлса, бас, муҳаққақки, унга кўп яхшилик берилибди. Ваъз-эслатмаларни фақат аҳли донишларгина оладилар» (Бақара, 269).

Ғазаб қувватининг гўзал ҳолати ҳоҳ у. кучайсин, ҳоҳ пасайсин ҳикмат тақозо қиладиган даражада бўлишидир.

Шунингдек, шахват қувватининг гўзал ва муносиб шаклда бўлиши ҳикмат ишораси остида, яъни шариат ва ақл кўрсатмаси доирасида бўлиши билан белгиланади.

Адолат қуввати шахват ва ғазабни шариат ва ақл кўрсатмаси остида ушлашдир. Ақл бамисоли, йўл кўрсатувчи насихатгўй. Адолат эса ақл кўрсатмасини бажарувчи куч. Ғазаб бамисоли, овчи ит. У нафс истагидаги ҳаяжон билан эмас, балки битта ишора билан чопиб, битта ишора билан тўхташ даражасида тарбияга муҳтож. Шахват эса бамисоли, овга миниладиган от. У баъзан тарбия кўрган, ювош. Баъзан асов, қайсар.

Кимда бу хислатлар мўътадил бўлса, демак унинг хулқи гўзал. Акс ҳолда. Кўз олдимизда аъзоларининг бири чиройли, бошқаси хунуқ манзара гавдаланади.

Ғазаб қувватининг гўзал ва мўътадил ҳолатидан **шижоат** туғилади. Шахват қувватининг гўзал ва мўътадил бўлишидан **иффат** ҳосил бўлади.

Агар ғазаб қуввати меъёрдан ошса, бемулоҳаза сўзлар, ўзни тута билмаслик каби ножўя ҳаракатлар юзага чиқади. Ғазаб қуввати меъёрдан пасайса, қўрқоқлик туғилади.

Агар шаҳват қуввати мўътадил ҳолатдан ошса, очкўзлик, пасайса, фаолиятсизлик бошланади.

Демак, энг мақтовга сазовор ҳолат мўътадиллик бўлиб, бу фазилатдир. Меъёрдан ошгани ҳам, пасайгани ҳам фақат мазаммат(сўкиш)га лойиқ ҳолат бўлиб, бу нуқсондир.

Адолат тушунчасида ошиш ва камайиш хусусияти йўқ. Яъни адолат кўпайиб ё озайиб кетгани учун бузилмайди. Балки унинг рўпарасида битта қарши куч — зулм бор.

Ҳар қандай нарса ҳаддан ошса, сифати ўзгаради. Жумладан, ҳикматни ҳам беҳуда, бузук ғаразлар йўлида ишлатавериш, уни кераксиз нарсага айлантириб қўяди. Ҳикматга эътиборсизлик эса аҳмоқликни келтириб чиқаради. Ўрталик, мўътадиллик ҳикматга ҳам хос фазилатдир.

Демак, ахлоқнинг асоси тўртта: ҳикмат, шижоат, иффат ва адл (адолат).

Биз ҳикмат деганда нафснинг ҳолатини назарда тутяпмиз. Шу ҳолат орқали ихтиёримизга боғлиқ феъллардаги хатони ўнглаш идрок қилинади.

Адолат ҳам нафснинг ҳолати. Нафс ундан қувват олади. Ҳикмат тақозосига кўра, шу қувват ғазаб ва шаҳватни босиб туради, балки бошқаради.

Ғазаб қувватининг хоҳ кучайган, хоҳ пасайган ҳолатда ҳам ақл етовида бўлишини шижоат, ақл ва шариат билан тарбия топган шаҳват қуввати одобини иффат дедик.

Шу тўртта асоснинг мўътадиллиги туфайли ахлоқ гўзал бўлади.

Ақл қувватининг мўътадиллиги тадбирнинг чиройли, зехннинг тиниқ, фикр-ўйларнинг тўғри ва ишончли бўлишини таъминлайди, амалларнинг нозик, нафс офатларининг махфий жиҳатларини англашни ўргатади. Ақлнинг ҳаддан ошиши макр-ҳийлага, фирибгарлигу айёрликка бошлайди. Агар ақл меъёрдан паст бўлса, бефаҳмлик, хом ғайрат, аҳмоқлик ва жунун пайдо қилади. «Хом ғайрат» деганда дунё ва охират ишларидаги тажрибасизлик (балки, тамйизнинг заифлиги, яъни фойда-зарарни фарқлаш қувватининг сустлиги. Тарж.) назарда тугуляпти. Дарҳақиқат, инсоннинг тасаввур ва хаёл қилиш қуввати нечоғли соғлом бўлмасин, тажрибасизлиги туфайли баъзан касалга ўхшаб қолади.

Аҳмоқлик билан жиннилик ўртасидаги фарқ шунда-ки, аҳмоқнинг мақсади тўғри, лекин уни амалга ошириш йўли нотўғри. Чунки, аҳмоқ мақсадга олиб борувчи йўл хусусида тўғри қарашга эга эмас.

Жинни эса танлаш лозим бўлмаган нарсани танлайди. Аслида, жиннидаги танлов ихтиёрининг асоси бузук.

Шижоат билан хулқланган инсон олий ҳиммат, мард, жасур, довюрак, мулоҳазали, нафси синиқ, сабр-тоқатли, ҳалим, босиқ, салобатли, мулойим бўлади. Аммо шижоатнинг ҳаддан ошиши ўзни тута билмаслик, ўйламасдан иш қилиш каби оқибатларга олиб келади. Натижада киши бир нафасда мактанчок, димоғдор, ғазабнок, такаббур, иззатгалаб, шуҳратпарастга айланиб қолади.

Шижоат меъёрдан кам бўлса, унинг ўрнини хорлик ва хўрлик, доимий безовталиқ, қўрқоқлик, ҳақни бой бериш, майдалашиш эгаллайди.

Кимки иффат билан хулқланса, саховатли, ҳаёли, сабрли, кечиримли, қаноатли, парҳезкор, латиф, зариф, барчага кўмакчи, бетамъа бўлади. Агар иффат меъёрдан ошса ёки кам бўлса, хирс ва очкўзлик, қўполлик ва беҳаёлик, исрофгарлик ва хасислик,

риёкорлик ва шармсизлик, ҳасад, ичиқоралик, бойларга ялтоқланиб, камбағални камситиш каби иллатлар юзага чиқади.

Хулоса шуки, гўзал ахлоқнинг асоси тўртта: ҳикмат, шижоат, иффат ва адолат. Қолганлари ушбу тўртта фазилатнинг тармоқларидир.

Бу тўртта асосда ҳеч ким Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдек мукаммал мўътадилликка эриша олмаган. Расулуллоҳдан кейингилар у зотга хулқан яқин ёки узоқ деган мезон билан фарқланадилар.

Кимки гўзал ахлоқи билан Пайғамбар алайҳиссаломга яқинлашса, шу яқинлиги миқдорида у Оллоҳ таолога ҳам яқиндир. Гўзал ахлоқни ўзида жамлаган киши бутун халқ унга эргашишга, итоат қилишга муносиб кишидир.

Гўзал ахлоқдан холи, балки унинг зидди билан сифатланган киши бандалар орасидан ҳайдаб чиқарилиб, мамлакатдан бадарға қилинишга лойиқдир. Чунки у Ҳақдан узоқлаштирувчи лаъин шайтонга яқинлашди.

Гўзал хулқли инсонлар муқарраб фаришталарга яқин зотлардир. Уларга эргашмоқ, уларга яқинлашмоқ зарур. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам айтганлар: «Мен гўзал хулқларни камолига етказиш учун юборилдим».

Оллоҳ таоло мўминларни сифатлаб, уларнинг хулқи хусусида: **«Ҳақиқий мўминлар Оллоҳ ва Унинг Пайғамбарига иймон келтириб, сўнгра (ҳеч қандай) шак-шубҳа қилмаган ва молу жонлари билан Оллоҳ йўлида курашган зотлардир. Ана ўшаларгина (ўз иймонларида) содиқ бўлган зотлардир»** дейди (Ҳужурот, 15).

Оллоҳ ва унинг расулига шак-шубҳасиз иймон келтириш — йақин (аниқ ишонч)нинг қуввати, ақлнинг мевасидир. Ҳикматнинг ва молу дунёлар билан Оллоҳ йўлида курашмоқнинг баланд нуқтаси саховатдир. Саховат шаҳват қувватини забт этувчи куч.

Оятда зикр этилган «жонлари билан курашмоқ» эса шижоат маъносига алоқадордир. Ғазаб қуввати ақл доирасида, мўътадил чегарада ишлатилса, шижоатга айланади. Оллоҳ таоло саҳобаларни сифатлаб айтади:

«Муҳаммад Оллоҳнинг Пайғамбаридир. У билан бирга бўлган (мўмин)лар кофирларга қаҳрли, ўз ораларида (мўминлар билан) эса раҳм-шафқатлидирлар» (Фатҳ, 29).

Оятда қаерда шиддату қаҳр, қаерда раҳмату шафқат қилишга ишора бор. Демак, ҳар қандай ҳолатда қаҳр сочавериш ва ҳар қандай ҳолатда раҳмли бўлиш комиллик белгиси эмас.

Мана шу айтилганлар хулқнинг маъноси, унинг гўзал ва хунуқлиги, рукнлари, мевалари ва тармоқларининг баёнидир.

РИЁЗАТ БИЛАН АХЛОҚ ЎЗГАРАДИМИ?

Нафс ва ахлоқ тарбияси жиддий ва мушқил иш. Ҳатто ғайрати жўш уриб турган баъзи ботирлар ҳам бу меҳнат қаршисида ожиз. Тасавуру ўй-фикрлари қусурли бўлгани учун улар ўзини бу ишдан четга тортишади, ахлоқни ўзгартириш тасавурга сиғмайдиган иш, чунки табиат ўзгармайди, деган фикр билан ўзларини оқлашади.

Бунда улар икки қарашни далил сифатида келтиришади. Биринчиси, хулқ ботиннинг сурати эканлиги, бамисоли хулуқ зоҳирнинг сурати бўлганидек. Хилқатни — ташқи

кўринишни ўзгартириб бўлмайди. Масалан, бўйи паст одам узун бўлишни қанчалик хоҳламасин, бўйини узайтиролмайди. Новча киши қанча истамасин, бўйини қисқартиролмайди, хунук киши ўзини чиройли қилолмайди. Ботин ҳам шу асосга қурилган. Демак, хулқни ўзгартириб бўлмайди.

Иккинчи қарашга кўра, улар айтишади: «Гўзал хулқ шаҳват ва ғазаб оловини ўчиради, дейишади. Аслида, шаҳват ва ғазаб мижоз ва табиатнинг тақозоси. Одамзод бу ҳиссиётлардан ҳеч қачон узилолмайди. Демак, улардан узилиш учун қилинган ҳаракат бекорга вақтни йўқотишдан бошқа нарса эмас. Чунки, бу ерда қалбнинг ўткинчи лаззатларга майл этишини қирқиш талаб этилаётир. Бу мумкин бўлмаган ишдир!»

Биз деймиз: агар ахлоқ ўзгармайдиган нарса бўлса, у ҳолда тавсиялар, панд-насихат ва тарбияларнинг барчаси бекор ишлар экан-да?!

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам айтдилар: «Хулқларингизни чиройли қилинг!» (Муоздан ривоят қилинган). Ёввойи табиатли лочин қўлга ўрганиб, ювош ва мулойим бўлади. Очкўз ит тарбия билан ўлжани олиб келадиган, эгасининг битта ишораси билан қанча машаққатлар билан олиб келган ўлжани қўйиб юборадиган даражага етади. Асов от жиловга ўрганади. Ҳайвонларнинг хулқини ўзгартириш мумкину, наҳотки одамзоднинг хулқини ўзгартириб бўлмаса?!

Буни шундай изоҳлаш мумкин. Тўлиқ ва нотугаллиги жиҳатидан мавжудотлар икки хил бўлади. Инсон ва унинг аъзолари тўлиқ ва тугал яратилган. Шунингдек, ҳайвонот олами, қуёш, юлдуз, ой каби самовий жисмлар ҳам тугал ва комил яратилган. Яна шундай нарсалар борки, уларнинг мавжудлиги ҳали тугалланиб охирига етмаган. Шарт-шароит пайдо бўлиши билан бу нарсалар ўзидаги яширин қувват таъсирида ривожланиб, комил суратга киради. Шарт-шароит баъзан банданинг ихтиёрига боғлиқ бўлади. Масалан, уруғ олма эмас, хурмо ҳам эмас, балки ўзи қандай бўлса, шундай шаклда яратилган хилқат. Ле-кин бу уруғни тарбияласа, хурмога айланиши мумкин. Ёки аксинча, қандайдир уруғни экдингиз, қанча тарбия қилдингиз, унмади, масалан олмага айланмади. Демак, уруғ маълум таъсир остида баъзи ўзгаришни қабул қилиб, баъзисини қабул қилмаслиги ҳам мумкин экан.

Агар биз ғазаб ва шаҳватни буткул сўндириб, уларнинг таъсиридан тўлиқ халос бўлишни хоҳласак, ҳеч нарсага эриша олмаймиз. Агар уларни жиловлашни, бўйсундиришни хоҳласак ва бу йўлда озгина риёзат ва машаққат чексак, албатта бунинг уддасидан чиқамиз. Аслида биз шунга буюрилганмиз ва бу бизнинг нажот топишимизга, Оллоҳ таолога етишимизга сабаб бўлади.

Ҳақиқатан ҳам хилқатлар ҳар хил, баъзиси таъсирни тез қабул қилади, баъзиси секин. Бунинг иккита сабаби бор. Биринчиси, ғариза қуввати, яъни туғма сезги қуввати. Инсон табиатининг аслида мавжуд бу қувватнинг таъсири сўнгги нафасгача таъсир этади. Бошқариш ва итоатда тутиш энг қийин бўлган ғариза шаҳват қувватидир. Чунки, шаҳват яралиш жиҳатидан мукамал, яъни инсон чақалоқлик пайтидаёқ унинг фитратида шаҳват қуввати яратилган. Бола етти ёшларга етганидан сўнг эса унга ғазабланиш қуввати берилади. Кейинроқ унга тамйиз, яъни ҳақ билан ботилни ажратиш қуввати ато этилади.

Иккинчи сабаби, инсон бирон амални яхши деб ҳисоблайди ва уни кўп қилиш орқали инсонда ўша амалга мувофиқ хулқ шаклланади, мустаҳкамланади. Шунга кўра одамлар тўрт тоифага бўлинади:

1. *Ғофил инсонлар.* Улар ҳақ билан ботилнинг, чиройли билан хунукнинг фарқига бормайди. Улар фитратан барча эътиқоддан холи. Лаззатларга ҳаддан ташқари тобе бўлиб қолгани учун улар биронта истагини тўла қондиrolмайди. (Яъни, бир лаззатни кўйиб, ундан яхшироғига чопади, кейин ундан ҳам яхшироғи учрайди... Оқибат, биронта истагини комил амалга оширолмайди. Тарж.) Бу тоифадаги инсон муолажани жуда тез қабул қилади. Фақатгина у бир муаллимга, бир муршидга муҳтож. Қалбида уйғониб, уни ғайратлантирадиган. бир ҳимматга муҳтож. Шунда у тез орада хулқи гўзал инсонга айланади.

2. *Жоҳил ва адашган инсонлар.* Бу тоифадагилар ёмоннинг нелигини билади, лекин яхши ишларга одатланмаган, қилаётган ёмон амали уларга чиройли бўлиб кўринади. Дунё истакларига кул бўлиш билан улар тўғрилиқдан юз ўгирган бўлсада, амалидаги қусурлардан хабардор. Бу тоифанинг тарбияси оғирроқ бўлгани учун уларга бир неча вазифалар юкланади. Аввало, улар бузуқликка одатланиш натижасида ичда маҳкам ўрнашган жуда кўп иллатларни нафсидан суғуриб олишлари лозим. Кейин яхшиликка ундайдиган сифатни қалбига эсмоқлари керак. Хуллас, энг шимариб, жидду жаҳд этилса, бу тоифа тарбияси риёзат учун кенг майдондир.

3. *Жоҳил, адашган ва фосиқ кимсалар.* Бу тоифадаги киши ёмон ахлоқни яхши ахлоқ деб эътиқод қилади. Унинг наздида бу ахлоқ ҳақ ва энг гўзал. Ундаги бу қараш борган сари такомиллашади. Шунинг учун бу тоифадаги кишининг муолажаси мушқил, соғайишига деярли умид йўқ, камдан-кам ҳолда у дардига даво топиши мумкин. Бу жиҳатларнинг бар-часи залолатга кетиш имкониятини оширади.

4. *Жоҳил, адашган, фосиқ ва ёвуз кимсалар.* Бу тоифага мансуб кимса нафақат бузуқ қарашда такомиллашади, балки у ёмонликларни кўпайтиришни фазилат деб билади, бу билан фахрланади ва бу ишлар кадримни оширади, деб ўйлайди. Бу тоифадаги кишиларнинг аҳволи оғир. Улар ҳақида шундай дейилган: «Кексани тарбияламоқ — машаққат, бўрини тарбияламоқ уни азобламоқдир».

Яна шундай қарашдагилар ҳам бор: «Одамзод то тирик экан, шаҳват, ғазаб, дунёга муҳаббат кўйиш ва бошқа хулқлар ундан узилмайди!»

Бу адашишдир. Негаки, бу қарашдагилар ахлоқий тарбиядан мақсад — юқорида тилга олинган туйғуларни тағ-томири билан суғуриб, бутунлай йўқ қилиш, деб тушунади. Шаҳват табиий зарурат. Унинг яратилишидан муайян фойда кўзланган. Агар таомга бўлган иштаҳа бутунлай сўнса, инсон ҳалокатга юз тутаяди. Агар шаҳвоний истак кесилса, насл қирқилади. Агар ғазаб туйғуси бутунлай йўқ қилинса, инсон ҳалокатга сабаб бўладиган нарсаларга қарши курашолмайди. Натижада улар инсонни ҳалок қилади.

Модомики, инсон табиатида шаҳват мавжуд экан, албатта, мол-дунёга муҳаббат йўқолмайди. Бу муҳаббат ўз навбатида инсонни янада кўпроқ шаҳватга етаклайди, ҳатто мол-дунё тўплашга ундайди. Мақсад — бу туйғуларни батамом йўқ қилиш эмас, балки уларни мўътадил бир ўзанга буриш.

Ғазаб туйғусидаги мўътадиллик чиройли шаклда қизғин ва жўшқин бўлиш билан сақланади. Чиройли шаклдаги қизғинлик сержаҳлликдан, дарғабликдан ҳамда кўрқоқликнинг барча турларидан холидир. Бир сўз билан айтганда, ғазабнинг мўътадил даражасини эгаллаган одам ботинан кучли ва шу қуввати билан бирга ақлга тобе бўлади. Оллоҳ таоло айтади: **«Муҳаммад Оллоҳнинг Пайғамбаридир. У билан бирга бўлган (мўмин)лар кофирларга қахрли, ўз ораларида (мўминлар билан) эса раҳм-**

шафқатлидирлар» (Фатҳ, 29).

Оятда мўминлар «ашидда» яъни шиддатга тўла, қаҳрли деган сифат билан васф қилиняпти. Шиддат ғазабдан туғилади. Агар ғазаб бекор қилинганида, кураш ҳам бекор қилинган бўларди.

Ажабо! Пайғамбарлар тўла узилмаган шаҳват ва ғазабдан қанақасига батамом узилиш, уларни тағ-томири билан суғуриб ташлаш мумкин. Ахир Пайғамбаримиз: «Мен ҳам инсонман. Инсонлар ғазаблангани каби ғазабланаман» деганлар (Муслим ривояти).

Ҳадислардан маълум, қачон Расулуллоҳ ҳузурларида у зотга ёқмайдиган гап айтилса, бўйин томирлари бўртиб, қизариб кетадиган даражада ғазабланардилар. Лекин шундай ҳолатда ҳам фақат ҳақни айтишди, ғазаб у зотни ҳақдан тўсолмасди.

Оллоҳ таоло айтади:

«(У тақводор зотлар) яхши-ёмон кунларда инфоқ-эхсон қиладиган, ғазабларини ичларига ютадиган, одамларнинг (хато-камчиликларини) афв этадиган кишилардир» (Оли-Имрон, 134).

Оятда тақводор зотлар ҳақида «ғазабларини ичларига ютадиган» деган ибора қўлланди, «ғазабларини йўқ қиладиган» дейилмади. Ғазаб ва шаҳватни мўътадил даражада сақлаш шу даражада бўлиши керакки, на ғазаб, на шаҳват ақлдан ғолиб келмасин, уни бўйсундириб қўймасин. Балки, ақл ғазаб ва шаҳватни ўз ҳаддида ушлаб турсин. Хулқни ўзгартириш дегани аслида мана шу.

Кўп ҳолларда инсон шаҳватга бўйин эгади, ақл ўз идорасини унга топширади. Натижада шаҳват қутуриб, бузуқликларга бошлайди.

Риёзат билан шаҳватни мўътадилликка ўргатиш мумкин. Барча ишда бўлганидек, ахлоқ тарбиясида ҳам ўртачалик матлуб йўлдир. Мисол учун, саховатни олиб кўрайлик. Саховат — шариатга кўра, мақтовга сазовор хулқ. Бошқачароқ айтсак, саховат — на исрофгарлик, на хасислик томон оғмаган, балки иккисининг ўртасида турган феъл. Оллоҳ таоло бундай феълли кишиларни мақтаб дейди:

«Улар инфоқ-эхсон қилган вақтларида исроф ҳам, хасислик ҳам қилмаслар, (балки эҳсонлари) ана ўша (хасислик билан исрофнинг) ўртасида мўътадил бўлур» (Фурқон, 67).

Оллоҳ таоло айтади:

«(Бахиллик билан) қўлингизни бўйнингизга боғлаб ҳам олманг! (Исрофгарчилик қилиш билан) уни бутунлай ёзиб ҳам юборманг! Акс ҳолда, маломат ва ҳасратда қолурсиз» (Ал-Исро, 29).

Шунингдек, таомга бўлган истак ҳам очкўзлик ёки қурумсоқлик томонга ўтмасдан мўътадил ҳолда бўлиши лозим.

«Эй Одам болалари, ҳар бир сажда чоғида зийнатланингиз (яъни, тоза либосда бўлингиз) ҳамда (хоҳлаганингизча) еб-ичаверинглар, фақат исроф қилманглар» (Аъроф, 31).

Пайғамбар алайҳиссалом: «Ишларнинг яхшиси ўртачасидир» деганлар (Байҳақий ривояти).

Дунё ёмонликларидан холи қалб соғлом қалбдир. Соғлом қалб эгаси бўлиш қандай саодат! Оллоҳ таоло айтади: **«У Кунда на молу давлат ва на бола-чақа фойда бермас. Магар Оллоҳ ҳузурига тоза дил билан келган кишиларгагина (фойда берур)»** (Шуаро, 89).

Қалб салимлигининг шарт дунёга муккасидан кетмаслик, исрофгарлик ва бахилликдан сақланишдир. Қачон-ки қалб бу икки жиҳатни ўзидан бир хил узоқликда ушласа, (яъни исроф ва бахилликни ўзидан бир хилда узоқлаштиради. Тарж.) камолга етади. Аслида, ўртача йўл — мана шу!

Масалан, «илиқлик»ни олиб кўрайлик. У на қайноқ, на совуқ, балки иккисининг ўртасида. Шунингдек, сахийлик ҳам исроф ва бахилликдан бир хил узоқликда, яъни уларнинг ўртасида жойлашган сифат. Шижоат эса кўрқоқлик билан ўзни тута олмаслик каби икки чегаранинг ўртасидаги сифат. Ифбат очкўзлик билан сустлик ўртасидаги сифат. Умуман, барча хулқларда ўрталикни тарк этиш ҳаддан ошиш ҳисобланади.

Ҳа, муршид муридига бошиданок, ғазаб ва бахилликнинг ёмон хулқ эканини англатмоғи лозим. Агар бу ишда муршид томонидан озгина эътиборсизлик ўтса, мурид буни рухсат сифатида қабул қилиши мумкин...

ГЎЗАЛ ХУЛҚҚА ҚАНДАЙ ЭРИШИЛАДИ?

Билдингки, гўзал хулқ ақл қувватининг мўътадиллигига, ҳикмат камолига боғлиқ. Ғазаб ва шаҳват қувватининг мўътадиллиги ҳам гўзал хулқ белгисидир. Бу мўътадиллик ақл ва шариатга тобеликни тақозо қилади ва у икки жиҳатга кўра ҳосил бўлади.

Биринчиси, илоҳий эҳсон ва фитрий комиллик билан ҳосил бўлган мўътадиллик. Фитрий комилликнинг белгиси шуки, инсон туғма ақли комил, хулқи гўзал бўлади. Мана шу сифатлар унга шаҳват ва ғазабни бошқаришга кифоя қилади. Балки, ундаги туғма мўътадил бу иккита хулқ ақл ва шариатга бўйсунгандир. Бундай инсон таълимсиз олим, ҳеч қандай тарбия олмасдан одобли бўлади. Бамисоли, Ийсо ибн Марям, Яҳё ибн Закариё алайҳиссалом ва бошқа пайғамбарлар каби.

Инсон табиатида яна шундай сифатлар яширинки, уларни мунтазам ҳаракат билан юзага чиқариш мумкин. Баъзи болалар туғма тили равон, чеҳраси очик, саховат билан хулқланган бўлса, баъзилари бунинг акси. Одатланиш, яхши хулқли болаларга қўшилиш, катталардан одоб-ахлоқни ўрганиш орқали уларда гўзал хулқлар ҳосил бўлади.

Иккинчиси, каттиқ меҳнат ва риёзат билан ҳосил бўладиган мўътадиллик. Дейлик, кимдир ўзида саховат хулқини ҳосил қилмоқчи. Бунинг учун у сахийлар ҳаётини ўзлаштиради, яъни молни Оллоҳ йўлида сарфлашни ўрганмоғи лозим. Нафсга юкланган бу меҳнат то табиатга сингиб, хулққа айланиб кетгунча улкан сабр керак бўлади.

Шариатга мувофиқ, мақтовга муносиб хулқларнинг барчаси шу йўл билан ҳосил бўлади. Қачонки киши қилган саховатидан лаззат олса, бу саховатнинг юксак даражасидир. Ҳақиқий сахий молини сарфлар экан, лаззатланади, оғриниш, қийналиш унга бегона. Камтарликдан лаззат олган киши ҳақиқий камтардир. Токи нафсимиз барча яхши одатларга ўрганиб, барча ёмон феълларни тарк этмас экан, ҳеч қачон унда диний ахлоқ қарор топмайди.

Модомики, сен ҳам гўзал феълларга муштоқ кишида бўладиган доимий кунт ва тиришқоқликни зиммангда сезмас, бу хулқ билан лаззатланмас, қабиҳ феълларни ёмон кўриб, улар туфайли алам чекмас экансан, ҳақиқий саодатга эришолмайсан.

Пайғамбар алайҳиссалом: «Намоз кўзимнинг қувончидир» дедилар (Насоий ривояти). Биз эса ибодатларга ялқовлик қилиб, манъ этилган нарсаларни қийналиб, ўзимизга оғир

олиб тарк қилаётган эканмиз, бу нуқсонлар билан қандай қилиб саодат камолига етишимиз мумкин?!

Ибодатга интизорлик осон иш эмас. Оллоҳ таоло дейди:

«Сабр ва салот (намоз ўқиш) билан мадад сўранглар. Албатта у (намоз ўқиш) оғир ишдир. Магар ўзларининг Парвардигорига рўбарў бўлишларини ва шубҳасиз, Унинг ҳузурига қайтувчи эканликларини биладиган шикастанафс зотларга (оғир эмасдир)» (Бақара, 45-46).

Лекин ибодатнинг бу даражасига етгунча чекиладиган машаққат ҳам хайрдан холи эмас.

Пайғамбар алайҳиссалом дедилар: «Розилик ва қониқиш билан Оллоҳга ибодат қил. Агар қодир бўлмасанг, бас, сенга оғирлик қилаётган нарсага сабр қилишингда ҳам кўп хайр бор» (Табароний ривояти).

Ваъда қилинган саодатга гўзал хулқ орқали эришилар экан, бу йўлда тоатдан лаззатланиш ва маъсиятни ёмон кўриш туйғуси вақтинча эмас, доимий балки, бутун умр давомида бўлиши лозим. Умр ўтган сари фазилат мустаҳкамроқ ва комилроқ бўла боради. Шунинг учун Расули акрамдан саодат ҳақида сўрашганида: «(Саодат) — узоқ яшаб, бутун умрни Оллоҳ таоло итоатида ўтказиш» деб жавоб берганлар (Абу Бакр ривояти).

Дарҳақиқат, дунё охират экинзоридир. Умр узайиб, ибодатлар қанча кўп бўлса, савоб ҳам шунчалик мўл, нафс шунчалик пок, ахлоқ шунчалик гўзал бўлади. Ибодатлар қалбда ўз изини қолдирса, мурод ҳосил. Бунинг учун эса ибодатлар узлуксиз, сўнгги нафасгача давом этиши лозим.

Инсон дунё муҳаббатини қалбидан чиқариб, ўрнини Оллоҳ тарлога муҳаббат билан тўлдирса, мана шу энг гўзал ахлоқдир. Бундай хулқни ҳосил этган киши учун улуғ ва қудратли Зот — Оллоҳнинг дийдорига етишдан суюклироқ нарса йўқ. У бор молини шу йўлда сарфлайди. У жиловланган ғзаби ва шахватини шариат ва ақл тарозусида тортиб, фақат, Оллоҳ таолога етиш йўлида ишлатади. Бу машғулот унга фараҳ ва лаззат бахш этади, намоз кўзлар қувончига айланади. Ибодатнинг сўнги тотли ва ажиб. Тотли ниҳояга одатланган нафс эса ундан-да ажиб!

Баъзан мансаб-мартабага, турли неъматларга эга кишиларни ғам-ташвишга чулғанган ҳолда кўрамиз. Қиморбоз қиморсиз ҳаётни тасаввур қилолмайди. Гарчи қимор уни боридан маҳрум қилиб, ўзию аҳлининг хароб бўлишига сабаб бўлсада, барибир у бу «лаззат»дан кечолмайди, қиморсиз туролмайди. Чунки, у узоқ муддат қимор билан улфат тутиниб, жонини шу йўлда тикди. Масалан, каптарбоз ҳам саратонда на иссиқни, қаҳратонда на совуқни сезмасдан, каптарларининг самога кўтарилиши, ҳавода ҳалқа ясаб ҳаракатланишларига маҳлиё бўлиб, кун давомида оёқ узра туриши мумкин...

Бу — узоқ муддат давомий равишда битта машғулотга одатланишнинг ва шу машғулот атрофидагиларга аралашиб, улар билан яқиндан муносабатда бўлишнинг натижаси.

Нафс узоқ муддат ботил, қабиҳ нарсаларга майл этса, бора-бора уларга кўникади, ҳатто бундан лаззат олади. Агар сен ҳам бир муддат ҳаққа қайтсангу, кейин унга муттасил боғланиб қолсанг, қандай қилиб ҳаққа одатланмаслик, ундан лаззат олмаслик мумкин?!

Аслида нафснинг ботил, қабиҳ ишларга майл этиши фитратга зиддир, мисоли, баъзи

одамлар тунроқ (кесак) ейишга одатлангани каби.

Аммо фитратнинг ҳикматга, яратган Эгасини таниб, у Зотга муҳаббат қўйиш ва ибодат қилишга бўлган майли, бамисоли унинг таомга ва сувга бўлган майлига ўхшайди. Чунки, қалб табиати бу майлни тақозо қилади. Шаҳват эҳтиёжларига бўлган майл қалбга бегона.

Қалб озиғи ҳикмат, маърифат ва Оллоҳга муҳаббатдир. Агар қалб хасталикка чалинса, табиати тақозо қилган нарсадан узоқлашиши мумкин. Бундан халал етади, худди хасталик меъда табиатини бузгани каби. Меъда хасталанса, табиий эҳтиёжи бўлган таом ва шаробга ҳам иштаҳаси йўқолади.

Қайси қалб Оллоҳдан бошқасига муҳаббат қўйишга мойил экан, демак, энди у майли миқдорида хастадир. Аммо киши Оллоҳнинг муҳаббати ва динига восита бўлгани учун ниманидир яхши кўрса, бу майл хасталикка сабаб бўлмайди.

Демак, гўзал ахлоқ риёзат билан ҳосил бўлиши ҳақида аниқ тасаввурга эга бўлдинг. Гўзал хулққа эришиш учун дастлаб чекилган ранжу меҳнатлар аста-секин табиатга айланади. Бу қалб ва аъзолар ўртасидаги ажиб алоқадир. Қалбда пайдо бўлган ҳар бир сифатнинг таъсири аъзоларгача етади. Ҳатто аъзолар қалбдаги шу сифатга мувофиқ ҳаракатланади.

Ҳар бир феъл аъзолар орқали жорий бўлади ва баъзан ўша феълнинг таъсири қалбгача боради. Бу даврий жараёндир. Масалан, бир киши моҳир котиб бўлишни орзу қилди. Ҳар қандай соҳада етук даражага эришиш осон эмас. Котиблик малакаси ҳам алоҳида меҳнатни талаб этади. Шунчаки қизиқиш эҳтиёжга, эҳтиёж табиатга айланиши керак. Бунинг ягона йўли — моҳир бир котибга шогирд тушиб, котиб кўрсатганидек қўлларни тўхтовсиз машққа ўргатмоқ, узоқ муддат котибникига ўхшатиб ёзишга ҳаракат қилмоқ ва охир-оқибат устознинг чқройли ёзувини бутун нозикликлари билан ўзлаштирмоқ. Аввалига бу ҳаракат роса қнийн кечади. Устозидек ўта нафис ёзиш имконсиздек туюлади. Аста-секин бу узлуксиз машғулотнинг натижаси кўрина бошлади. Машқ давомида йиғилган кўникмалар малакага, малака ботинда мустаҳкам ўрнашган сифатга айланади. Энди чиройли хат мажбурият остида эмас, табиий эҳтиёж орқали юзага чиқади.

Демак, аввалида чекилган машаққат бежиз кетмади, унинг таъсири қалбгача кўтарилди. Сўнгра қалбдан аъзоларга қайтди ва чиройли ёзиш унинг табиатига сингди.

Шунингдек, кимки «фақиҳун-нафс» яъни, ўзни таниган кишилар жумласидан бўлишни хоҳласа, бунинг бирдан-бир йўли, ўзини таниган кишиларга яқинлашиб, уларнинг қилганини қилмоғи ва бу ишни такрор-такрор давом эттирмоғи лозим. Токи мана шу такрорлардан унинг қалбида ўзни таниган сифати пайдо бўлсин.

Кимки сахий, ҳалим, камтар бўлишни хоҳласа, бошида, гарчи ўзини зўрлаб бўлсада, шундай феълли "кишиларга тақлид этмоғи лозим. Дастлабки зўрма-зўраки тақлидлар бора-бора йўқолади, одат сифатга айланади.

Ўзни англаш талабида бўлган киши бир кечани бекор ўтказиш билан «тамом, энди ҳаммасини бой бердим» деб умидсизликка тушмайди. Табиийки, бир кечалик меҳнат билан ҳам дарров ўзни англаш даражасига етиб қолмай-ди. Яъни, нафсни поклаш ва уни чиройли амаллар билан зийнатлаш талабида бўлган киши бир кунлик ибодати билан бу даражага етолмайди, бир кунлик маъсияти туфайли ундан маҳрум бўлиб қолмайди.

Бу сўзимизнинг маъноси шуки, битта гуноҳи кабира абадий бадбахтликка сабаб

бўлмайди. Лекин бир кунги бепарволик кейинги ва кейинги кунларга ўтиб, аста-секин инсон дангасаликка одатланиши, ўзни англаш фазилатидан маҳрум бўлиши мумкин. Кичик гуноҳлар ҳам йиғилиб, иймон заволига, охир-оқибат, асл саодатнинг бой берилишига сабаб бўлади.

Ўзни англаш ҳам бир кечада таъсири сезиладиган туйғу эмас. Бу худди бадан ўсиб-улғайиб, бўй чўзилгани каби аста ва давомли рўй берадиган жараёндир, Шунга ўхшаб нафс тарбияси ва уни поклаш йўлида битта тоатнинг таъсири дарҳол сезилмайди. Лекин тоатнинг озига беписанд қарамаслик керак. Негаки, таъсири яққол сезиладиган кўп тоат битта-биттадан йиғилган ва ҳар бир тоатга ўзига хос таъсир яширинган. Ибодат учун бериладиган савоб шу таъсирга кўра белгиланади. Гуноҳ учун бериладиган жазо ҳам гуноҳнинг таъсирига кўра белгиланади.

Қанча кишилар кечаю кундузни бекор ўтказиб, ўзни англашни кунба-кун орқага суришади. Натижада уларнинг табиати бу илмни унутади.

Кичик гуноҳларни арзимас санайдиган кишилар ҳам бутун умр тавбани кечиктиради. Бу кечиктириш тўсатдан содир бўладиган ўлимгача ёки қалбни гуноҳлар зулмати қоплаб, тавба қилишга имкон қолмагунча давом этиши мумкин. Оз кўпга кўшилади, қалб шаҳват занжирлари билан кишанланиб, бу чангалдан халос бўлишнинг имкони йўқолади, Тавба эшигининг ёпилиши дегани шудир.

«Ва биз уларнинг олдиларидан ва орқаларидан бир тўсиқ-парда қилиб, уларни ўраб қўйдик. Бас, улар кўра олмаслар» (Ёсин, 9).

Саҳобалардан бирининг айтишича, иймон қалбда оқ нуқта бўлиб кўринади. Иймон (қуввати) ошса, оклик ҳам зиёдалашади. Агар банданинг иймони тўла комил бўлса, қалб ҳам тўла оқаради, Нифоқ қалбда қора нуқта бўлиб кўринади. Нифоқ кўпайган сари қоралик зиёдалашади. Қачонки нифоқ тўла бўлса, қалб ҳам тўла қораяди.

Демак, яхши ахлоқ гоҳ табиий — туғма, гоҳ яхши феълларга одатланиш туфайли, гоҳида яхши феълли кишиларни кўриб, уларга яқин бўлиш натижасида ҳосил бўлади. Буларнинг барчаси Оллоҳга яқин қилувчи фазилатлардир,

Кимки табиатан разил, пасткаш бўлса, камига ёмонлар билан ошно тутиниб, улардан ёмонликни ўрганса ва ёмонликка одатланса, бу улуғ ва қудратли Зотдан ғоятда узоқ бўлишдир.

Юқорида айтилган табиий, одатий ҳамда ўрганиш каби жиҳатларга кўра фарқданадиган кишилар мана шу икки даража орасидадир. Ҳар бир даража ўзи тақозо қиладиган сурат ё ҳолатга кўра Ҳаққа яқинлашади ё узоқлашади.

«Бас, ким (хаёти дунёдалиқ пайтида) зарра мисқоличалиқ яхшилик қилса, (Қиёмат Кунда) ўшани кўрур. Ким зарра мисқоличалиқ ёмонлик қилса, уни ҳам кўрур!» (Залзала, 7-8).

«Уларга Оллоҳ жабр қилгани йўқ, балки улар (ўзлари) ўз жонларига жабр қилгувчи бўлдилар» (Наҳл, 33).

АХЛОҚИЙ ТАРБИЯ ЙЎЛЛАРИ

Ўтган тафсилотлардан маълум бўлдики, ахлоқдаги мўътадиллик қалбнинг соғломлигидан, мўътадилликдан оғиш эса қалбда иллат борлигидан дарак.

Нафснинг муолажаси разил ва ёмон ахлоқдан уни поклаб, ғазилат ва ғўзал ахлоқни нафсга жалб этиш билан амалга ошади. Бадан муолажасида ҳам то иллатлар танадан буткул йўқотилмагунча, тўла сихҳатга эришиб бўлмайди.

Инсон мизожининг аслида мўътадиллик ҳукмрон. Фақат ташқи таъсирлар туфайли бу мўътадиллик бузилади. Шунингдек, ҳар бир инсон тоза фитрат билан мўътадил ҳолда туғилади. Ота-онаси уни ё яҳудий ё насроний ё мажусий қилади. Яъни, одат ва таълим таъсирида разилликларга ўрганади. Бамисоли, бадан аввалида комил яратилмагани, балки озиқлар билан тарбияланиб вояга етгани каби. Шунга ўхшаб нафс ҳам келажакда мукамаллашиш имконини сақлаган ҳолда ноқис яратилган. Ҳа, нафс ахлоқ тарбияси ва илм билан озиқланиш таъсирида комил бўлади.

Бадан ҳам агар саломат бўлса, табибнинг иши шу саломатликни сақлаб қолиш йўллари ўргатишдан иборат. Агар бадан хасталанса, табибнинг иши баданни даволаш, уни сихҳат томон тортиш бўлади.

Нафснинг йўриғи ҳам шундай. Агар у пок ва тарбияли бўлса, шу поклик ва тарбияни сақлаб қолишга ҳаракат қилмоғинг, шу ҳолатда уни янада қувватлантириб, мусаффолигини оширмоғинг керак. Агар нафс камол ва софлик сифатларини йўқотган бўлса, нафсда бу сифатларни қайтадан пайдо этмоғинг лозим.

Бадандаги мўътадилликни бузиб, касалликка сабаб бўлувчи иллатлар ўзининг зидди билан муолажа қилинади. Масалан, совуқлиги ошган хастага мизожи иссиқ нарсалар, иссиқлиги ошган хастага мижози совуқ нарсалар дори бўлади.

Шунингдек, қалб касаллиги бўлмиш разилликни унинг зидди олийжаноблик билан, жаҳлни илм билан, бахилликни сахийлик билан, кибрни тавозуъ билан, очкўзликни зўрлаб бўлса ҳам иштаҳани тийиш билан муолажа қилинади. Баданий хасталиклардан фориг бўлиш учун баъзан иштаҳани қўзғаб турган анвойи ноз-неъматлардан кечиб, аччиғу талх дориларни истеъмолига сабр қилишинг керак. Қалб касаллигини даволаш учун эса бун-данда кўпроқ сабр, улкан чидам зарур бўлади. Бадан касаллигидан нари борса, ўлиб қутилсан. Оллоҳ сақласин, қалб марази ўлимдан сўнг ҳам абадул абад давом этади.

Ҳар бир иллатга унинг зидди билан муолажа қилинади, дедик. Лекин бу ўринда меъёр масаласини назардан қочирмаслик керак. Демак, биз шифо деб билаётган сабабнинг фойдали миқдоридан ҳам хабардор бўлишимиз лозим. Акс ҳолда, меъёрни сақлолмаслик оқибатида фасод зиёдалашиши мумкин.

Ахлоқ муолажасига сабаб бўладиган хилма-хил зидликларни танлашда ҳам шундай меъёр бўлиши шарт.

Давонинг меъёри иллат ўлчовидан келиб чиқиб белгиланади. Табиб дарднинг сабабини аниқламагунча, масалан, касалликнинг иссиқ ё совуқдан эканини билмагунча муолажага қўл урмайди. Агар дард ҳарорат туфайли туғилган бўлса, унинг даражасини аниқлайди: кучлими ё кучсиз? Сабабини аниқлагач, энди беморнинг баданидаги ҳолатларга, касби, ёши, макони каби ташқи таъсирларга эътиборини қаратади. Сўнгра шулар асосида муолажани бошлайди.

Муршид ҳам табибга ўхшайди. У муридларининг нафсини даволайди. Муршид муридининг ахлоқи ва касалликларидан воқиф бўлмагунча унга буюриладиган риёзату машаққатни муайянлаштирмайди. Агар табиб барча беморларни битта дори билан муолажа қилса, уларнинг аксари нобуд бўлади. Шайх ҳам барча муридларига риёзатнинг

фақат битта турини жорий қилса, бундай муомала уларни ҳалокатга судрайди, қалбларни ўлдиради. Балки, бу ҳолатда муриднинг ботинига, ботиндаги иллатларга, унинг ёши ва мизожига, қанчалик риёзатни кўтара олишига диққат қилиш муҳимроқ.

Агар мурид бидъатчи, шариат белгилаган чегаралардан беҳабар, жоҳил бўлса, аввало муридга таҳорат, намоз ва ибодатларнинг ташқи томонлари ўргатилади. Агар мурид ҳаром мол топиш билан машғул ёки бошқа гуноҳ ишларга шўнғиган бўлса, аввало унга бу ишларни тарк қилиш буюрилади. Агар мурид зоҳирини ибодатлар билан зийнатлаб, ташқи аъзоларинигина гуноҳлардан сақлашга берилган бўлса, бу ҳолатларнинг ботин билан не-чоғлик боғлиқлигига назар солинади. Шундагина муриднинг ахлоқи ва қалб хасталикларидан воқиф бўлиш мумкин. Агар муридда топилган иллатлар зарурий миқдордан ошмайдиган бўлса, муршид муридни аста-секин иллату маразлардан узоқлаштириб, яхшилик томон йўллайди.

Агар муридда калтабинлик, кибр, иззатталаблик каби иллатлар ғолиб бўлса, унга бозорларда тиланчилик қилиш буюрилади. Чунки, бу иллатларни фақат хорлик билан йўқотиш мумкин. Энг улкан хорлик эса тиланчининг хорлигидир. То кибри ва иззат нафси сингунча у мана шу хорликни кўтаради.

Агар мурид бадани ва кийимини пок сақлаб, қалби фақат ташқи покликкагина мойил ва монёв эканлиги сезилса, уни таҳоратхоналарни тозалаш, ифлос жойларни супуриш, ошхона ва ўчоқлар бошида хизмат қилишга буюрилади. Токи унинг тозаллик ва поклик ҳақидаги юзаки қарашлари барбод бўлсин.

Тақволи ҳаётни озода либослару, рангли жойнамозлардан иборат деб тушунадиган ва бутун умрини ташқи ҳолатларга оро бериш учун елиб-югуриб ўтказадиган кишилар кун бўйи ўзига зеб берадиган келинларга ўхшайди. Аслида, бутга сиғинаётган инсон билан ўзига сиғинаётган инсон ўртасида фарқ йўқ. Инсон қанчалик Яратгандан ўзгасига сиғинар экан, Оллоҳдан шунчалик узоқлашади. Кимки кийимнинг ҳалол ва пок бўлишидан таш-қари жиҳатларига эътиборини бериб, қалбини ҳам шунга мойил қилган экан, билингки, у ўзи билан ўзи машғул бўлиб қолган кишидир.

Риёзатнинг нозик жиҳатлари кўп. Масалан, мурид қайсидир салбий сифатни тарк қилди, лекин бунинг зиддига эришолмади. Дейлик, бахиллик сифатини ташладию, лекин сахий бўлолмади. Бунинг ажабланидиган жойи йўқ. Ҳар қандай ўзгариш аста-секин кечади. Бу вазиятда шундай йўл тугилади: ёмон хулқдан ёмонлиги камроқ хулққа ўтилади. Бамисоли, қон сув билан кетмаса, қонни бавл билан ювиб, сўнг бавлни сув билан ювиб ташлаган каби. Масалан, бола ёшлигида копток ўйнашга рағбат қилади. Кейин бу рағбат зийнатни яхши кўришга, кийган кийимидан фахрланишга кўчади. Сўнг кимларнингдир тарғиби билан бир-икки одамга бошчи бўлиш, мансабга қизиқиш бошланади. Вақти келиб, мансаб ҳаваси ҳам сўнади, Оллоҳ тавфиқ берса, охират унинг ғамига айланади. Кимки мансаб ғамини бирданига тарк этолмаётган экан, ишни ундан кўра енгилроғини тарк этишдан бошласин. Кимдасир таомга очкўзлик бор, унга рўза ва таомни кам ейиш буюрилади. Кейин унга лазиз таомларни тайёрлаш топширилади. Таомлар муҳайё бўлгач, шундай лазиз ноз-неъматни ўзи емасдан ўзгага тақдим қилади. Шу йўл билан нафсини тияди, уни сабрга ўргатади, очкўзлигини сўндиради.

Моддий аҳволи туфайли уйланишга қодир бўлмаган кишига ҳам рўза тутиш буюрилади. Агар унинг шаҳвати шу билан ҳам пасаймаса, бир куни нон емасдан сув билан, бошқа куни сув ичмасдан нон билан ифтор қилади. Гўшт ва хушхўр зираворлар

истеъмолидан буткул қайтарилади.

Муридликнинг бошланишида очликдан фойдалироқ даво йўқ. Агар унда ғазаб кучли бўлса, бунинг бирдан-бир давоси ҳалим ва сукут. Ёмон хулқли одамларга йўлдош бўлиб, уларнинг хизматини қилиш, шу йўл билан уларнинг ёмонлигига сабр этишни ўрганиш ҳам мурид учун фойдадан холи эмас:

Баъзи тариқат аҳлларида ҳикоя қилинишича, солиқлар нафсини ҳилмга ўргатиб, ғазаб шиддатини сўндирадилар. Ҳатто одамлар орасида ўзларини ҳақорат қиладиган кишиларни ёллайдилар. Шу йўл билан нафсини сабр ва ҳилмга одатлантирадилар. Нафсида кўрқоқлик, қалбида заифлик сезган айримлари эса хулқида шижоат ҳосил қилиш учун қишда денгизларга отланиб, долғали тўлқинларга ўзни урадилар. Ҳинд обидлари эса тун бўйи ёғочдек қотиб турқаб, эринчоқлик дардини муолажа қиладилар...

Қалб муолажаси ҳам шу тарзда кечади. Оллоҳ таоло буларнинг барчасини Ўзининг Китобида битта калимада жамлаган:

«Энди ким (хаёти дунёдалик пайтида Қиёмат куни маҳшаргоҳда) Парвардигорининг (хузурида) туриши (ва У Зотга ҳисоб-китоб бериши)дан кўрққан ва нафсини ҳавойи хоҳишлардан қайтарган бўлса, у ҳолда фақат жаннатгина (унинг учун) жой бўлур» (Ван-Нозиат, 40-41).

ҚАЛБ ХАСТАЛИГИНИНГ БЕЛГИЛАРИ ВА УНИНГ МУОЛАЖАСИ

Билгинки, баданнинг ҳар бир аъзоси махсус бир феъл учун яратилган. Қачонки у аъзо хасталанса, қилиниши лозим бўлган феълни бажара олмайди ёки қисман, изтироб билан бажаради. Қўл хасталанса, ушлаш қувватини йўқотади. Кўз хасталанса, кўролмайди. Қалб хасталанса, у ҳам ўзи учун белгиланган ишни бажаришдан ожиз қолади. Қалб учун белгиланган иш эса илм, ҳикмат, маърифат. Оллоҳ таоло деди:

«Мен жин ва инсни фақат Ўзимга ибодат қилишлари учунгина яратдим» (Ваз-Зариёт, 56).

Ҳар бир аъзонинг вазифаси бор. Қалбнинг вазифаси ҳикмат ва маърифатни англаш. Инсон ейиш, ичиш, кўриш, эшитиш ва бошқа сезгилар билан эмас, балки инсоний ақли билан ҳайвондан фарқланади. Шу афзаллиги билан инсон нарсаларнинг моҳиятини англайди.

Оллоҳ таоло барча нарсаларни яратган Зотдир. Агар инсон барча нарсаларни билсаю, улуғ ва қудратли Раббини танимаса, демак у ҳеч нарсани билмабди. Таниш, билишнинг аломати - муҳаббат. Оллоҳни яхши кўрган киши Оллоҳни таниган кишидир. Муҳаббатнинг белгиси эса дунё ва ундаги суюкли нарсаларни Яратувчидан устун қўймаслик билан белгиланади. Оллоҳ таоло айтади:

«(Эй Муҳаммад), айтинг: «Агар ота-оналарингиз, болаларингиз, ака-укаларингиз, жуфтларингиз, қариндош-уруғларингиз ва касб қилиб топган мол-дунёларингиз, касод бўлиб қолишидан кўрқадиган тижоратларингиз ҳамда яхши кўрадиган уй-жойларингиз сизларга Оллоҳдан, Унинг пайғамбаридан ва Унинг йўлида жиҳод қилишдан суюклироқ бўлса, у ҳолда то Оллоҳ Ўз амрини (яъни, азобини) келтиргунча кутиб тураверинглар. Оллоҳ итоатсиз қавмни ҳидоят қилмас» (Тавба, 24).

Кимки бирон нарсани Оллохдан суюклироқ билса, унинг қалби мараздир. Бу бамисоли, нон билан сув бўлатуриб, лойга иштаҳаси очилган меъдага ўхшайди. Албатта, бундай бузуқ иштаҳа меъданинг касаллигидан далолат.

Қалб хасталигининг нозиклиги шундаки, киши бу дардга чалинганини сезмайди. Лекин қалб хасталигини англаган инсон дарднинг оғирлигига яраша муолажанинг ҳам оғир бўлишини, бунга улкан сабр ва матонат лозимлигини тушунади. Негаки, қалб хасталигининг давоси шахватларга қарши бориш билан амалга ошади. Бу эса жон чиқиши билан баробардир. Нафсда муолажага сабр қилиш қувватини топиш қандаям қийин иш! Майли, бу иш амалга ошди — нафсда сабр ҳосил бўлди. Энди дардни даволайдиган ҳозик табиб топиш ундан-да муҳол! Чунки, қалб дардининг табиблари — олимларнинг ўзи шу дардга чалинган. Ўзини даволай олмаган табиб, қандай қилиб, ўзгани даволасин?

Шунинг учун ҳам бугун қалб хасталиги дарди бедавога айланди, «қалб тибби», ҳатто «қалб хасталиги йўқ нарса» деган даъво билан бу хасталикнинг мавжудлиги инкор қилинди. Натижада халқ дунёга муҳаббат қўйишга, зоҳири ибодат, ботини одат ва риёдан иборат амалларга юз бурди. Қалб хасталигининг аломатлари мана шулардир.

Қалб сихҳатини тиклаш эътиборни дардга даво бўладиган сабабларга қаратиш билан бошланади. Масалан, Оллоҳ таолодан узоқлаштирувчи, ҳалокатга олиб боровчи бахиллик дардининг давоси молни сарфу инфоқ қилишдир. Лекин баъзида бу сарф исроф даражасига ўтиб кетади. Натижада бахиллик маразидан халос бўламан деб киши исроф дардини орттиради.

Мисол учун, тананинг совуб кетиши ҳароратни кўтариш билан муолажа қилинади. Аммо, ҳароратни кўтариш ҳаддан ошса, бу ҳам касаллик. Аслида ҳарорат ва совуқлик ўртасида тенглик бўлиши лозим эди.

Шунингдек, исроф ва бахиллик орасида ҳам мўътадилликни сақлаш керак. Токи бизга керак нукта икки тарафдан бир хил узоқликда жой олсин.

Агар мўътадиллик нелигини билмоқчи бўлсанг, сақланишинг лозим бўлган хулққа назар сол. Бу хулқ ўзининг зидди бўлмиш бошқа бир хулқдан сенга ёқимли ва енгил бўлса, демак сен сақланишинг лозим бўлган хулқ билан хулқлангансан. Масалан, мол-дунёни сарфлашдан кўра уларни тўплаш сенга лаззатли ва осон бўлса, демак сенда бахиллик хулқи кўпроқ. Бас, мол-дунёни сарфлашга тириш!

Агар мол-дунёни керагича сақлашдан кўра ноўрин сарфлаш сенга лаззатли ва енгил бўлса, демак сенда исрофгарлик хулқи устун. Бас, молингни қўлда ушлаб туришни ўрган!

Нафсингни кузат. Қайси феълларни қилишинг осону, қайси феълларни қилишинг қийин эканлигини аниқ билиб ол. Қалбингни мол-дунёга боғланиб қолишдан асра. Шундагина сен мол-дунёни ноўрин сарфлашдан ҳам, бахилликдан ҳам омонда бўласан. Мол-дунё сен учун бамисоли сув. Бирон ташнанинг чанқоғини қондириш учун сен уни ушлаб турасан, бирон муҳтожнинг ҳожатини раво қилиш учун сен уни сарфлайсан, бераётганингдан зар-рача қийналмайсан, аксинча лаззатланасан.

Қайси қалб шу даражага етса, билгинки- Оллоҳ уни саломат сақлабди. Қалб нафақат саховат ва бахилликда, балки бошқа барча хулқларда ҳам дунёга заррача боғланиб қолмаслиги зарур. Нафс мол-дунё меҳридан узилсагина сокинлашади. Сокин нафс Оллоҳ ато этган неъматлардан рози бўлган ва рози бўлинган пайғамбарлар, сиддиқлар,

шаҳидлар, солиҳлар ва уларга ҳусни хулқ билан эргашган бандалар қаторига кирган ҳолда Паровардигори ҳузурига қайтади.

Ҳақиқий ўрталикни топиш ниҳоятда мушқил ишдир. Кимки бу дунёда қилдан ингичка, қиличдан ўткир шундай мустақим йўлни топган бўлса, охирада ҳам унга шундай йўл насиб этиши мумкин.

Баъзан банда ўрта йўлни йўқотиб, на у ёқли, на бу ёқли бўлиб қолади. Натижада қалби тарадудлр орасида муаллақ қолади. Шунинг учун ҳам бундай қалб азобга дучор.

«Ҳеч шак-шубҳа йўқки, Биз Ўзимиз унга (жаҳаннамга) киришга лойиқроқ бўлган кимсаларни жуда яхши Билгувчидирмиз. Сизлардан ҳар бирингиз унга тушгувчидирсиз. (Бу) Парвардигорингизга (яъни, У Зотнинг амрига биноан) вожиб бўлган ҳукмдир. Сўнг Биз тақводор бўлган зотларни (ундан) кутқарурмиз ва золим кимсаларни тиз чўккан ҳолларида (жаҳаннамда) қолдирурмиз» (Марям, 70-72).

Яъни, уларнинг тўғри йўлга яқинлиги кўпроқ. Тўғри йўлга тушиш мушқил бўлгани учун ҳам ҳар бир бандага ҳар куни ўн етти марта «ихдинассиротол мустақим» — Ўзинг бизни тўғри йўлга ҳидоят қилгин деб сўраш, бино-барин, ҳар рақъатда «Фотиҳа» сурасини ўқиш вожиб бўлди.

Ривоят қилинади, ўтган азизлардан бири Пайғамбар алайҳиссаломни тушларида кўриб: «Эй Оллоҳнинг расули, «Худ» сураси соқолимни оқартирди» дедингиз, бунинг боиси не?» деб сўради. Шунда Расули ақрам: «Оллоҳ таолонинг: «Ўзингизга буюрилгани янглиғ Тўғри Йўлда бўлингиз» (Худ, 112) деган сўзи туфайли» дедилар.

Дарҳақиқат, тўғри йўлда бўлиш ниҳоятда оғир. Лекин инсон, гарчи тўғрилиқнинг моҳиятига етишга қодир бўлмасада, иложи борича унга яқинроқ боришга тиришмоғи вожиб. Нажотга фақат солиҳ амал билан эришилади.

Солиҳ амал эса гўзал хулқлардан содир бўлади. Бас, ҳар бир банда ўзининг сифатлари ва хулқларини текширсин, ҳисобга тортсин. Тартиб билан бирма-бир уларнинг муолажасини бошласин. Улуғ Оллоҳ барчамизни муттақийлар жумласидан қилсин.

НАФС АЙБЛАРИНИ ҚАНДАЙ БИЛИШ МУМКИН?

Оллоҳ таоло бир бандасини яхшилик билан сийламоқчи бўлса, унга нафсининг айбларини кўрсатиб кўяди. Кимнинг ботин кўзи очиқ бўлса, айблари унга хавф сололмайдди. Аммо аксар халқ биродарининг кўзига заррача гард тушса, дарров кўради, ўзининг айбларидан, кўзларига қамалган улкан «ғам»дан эса беҳабар.

Кимки, нафсидаги айбларни билмоқчи бўлса, бунинг тўртта йўли бор.

Биринчиси, нафс айбларидан хабардор, ундан етадиган яширин офатлардан огоҳ шайхнинг ҳузурига бўлиш. Бунда мурид шайхни нафсига ҳакам қилади, нафс билан курашда у зотнинг кўрсатмасига тўла эргашади. Бу мурид билан шайх, шогирд билан устоз ўртасидаги муомаладир. Зеро, шайх муридиининг, устоз шогирдининг нафсидаги айбларини ва уларнинг муолажа йўлини яхши билади.

Иккинчиси, ҳақиқий содиқ, зийрак ва диёнатли дўст танламоқ. Гўё бу дўст унинг нафси устидан кузатувчи вазифасини ўтайди. Шунда у дўстининг танбеҳу маслаҳатларига қараб ўзининг аҳволу феълларидан, зоҳиру ботин хулқларидан огоҳ бўлади. Улуғларимиз шундай йўл тутардилар.

Умар розийоллоҳу анҳу дердилар: «Айбларимни менга ҳады қилган кишига Оллоҳ раҳматини ёғдирсин».

Салмон Форсий ўз айбларини ўзгалардан сўраб турарди. Алқисса, бир киши унинг ҳузурига келди. Салмон ундан сўради: «Мен ҳақимда қандай ёмон сўзлар эшитдинг?» У киши ўзини билмаганга олди. Лекин Салмон уни ҳеч қўймади, гапиришга мажбур этди:

— Эшитдимки, дастурхонингизда доимо иккита идом (нонга суриб ейиладиган егулик. Тарж.) бўлар экан. Кундузи ва тунда киядиган иккити кийимингиз бор экан.

— Бундан бошқа айбларим ҳам бормикан? сўради Салмон.

— Йўқ!

— Шу иккитаси ҳам кифоя қилади, деди Салмон. Салмон Форсий Ҳузайфадан сўрар эди: «Сен Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг мунофиқлар ҳақида айтган сирининг соҳибисан. Айт-чи, менда ҳам нифоқ аломати борми?»

Қаранг, саҳобаларнинг улуғи Салмон шундай деяпти. Оллоҳ рози бўлсин, у азизлар ўз нафсини шу тарзда ҳисоб қиларди. Ҳа, улар ақл жиҳатидан қанчалик комил, мавқе жиҳатидан қанчалик буюк бўлса, шунчалик ўзларини паст тутар, нафсидан айб қидирар эдилар.

Бугунги дўстлар қандай? Ҳийла-найранглар билан айбларингни яширадими ёки ҳасад ва ғараз билан айб саналмайдиган нарсаларни айб қилиб кўрсатадими?!

Довуд Тоий нима учун одамлардан узлат қилган эди? Ундан сўралди:

— Нега одамларга аралашмайсиз?

— Айбларимни мenden яширадиган қавм билан нима ҳам қилолардим, деб жавоб берди Довуд Тоий.

Демак, ўтган улуғларимиз ўзгаларга танбеҳ бериш билан ўз айбларига эътиборини қаратиш йўлидан борган. Биз нима қиламиз? Айбларимизни юзимизга айтган киши душманимизга айланади, унга нисбатан кек сақлаймиз. Бу иймон заифлигидан бошқа нарса эмас.

Ёмон ахлоқ заҳарли илон ва чаёнларга ўхшайди. Агар биров кўйлагимизга ёпишган чаённи кўриб: «Ана ичингга чаён кириб кетяпти» деса, унинг бу огоҳлантиришидан миннатдор бўламиз, тезда бу заҳарли ҳашаротни ўзимиздан узоклаштиришга ҳаракат қиламиз, уни ўлдираамиз. Чаён заҳарининг баданга таъсири бир кун ёки ундан кўпроқ бўлар. Аммо ёмон ахлоқнинг қалбга таъсири бундан хавфлироқ. Негаки, у ўлимдан сўнг ҳам давом этади.

Афсус, биз ёмон хулқимиздан огоҳ этган кишидан хурсанд бўлмаймиз, тезда бу ёмон хулқдан қутулишга ҳаракат қилмаймиз. Балки, насиҳат қилувчига: «Ўзинг ҳам фалон-фалон ишларни қилардингку!» деб таъна ёғдираамиз. Бу қалбимиз қотганлигидан далолат. Қотган қалбда эса фақат гуноҳлар «кўкаради», гуноҳлар «мева беради». Аслида, барчасининг илдизи иймон заифлигига бориб тақалади. Оллоҳ бизни айбини тан оладиган ва унинг муолажаси билан машғул бўладиган бандалардан қилсин, айбларимиз бизни ҳидоятга илҳомлантирсин. Ҳалимлиги ва фазли билан ёмонликларимизни ўзимизга билдирган кишининг шукронасини адо қилишга муваффақ этсин.

Учинчиси, нафсининг айбларидан душманининг тили орқали воқиф бўлмоқ. Негаки, ёмонлик ёмонликни намоён қилади, яъни душманининг оғзидан чиқаётган ёмон сўзлар сендаги ёмон хулқ, ёмон феълни сўзлаётган бўлса, не ажаб! Балки, айбларингни яшириб, мактову олқишларга кўмган айёр дўстдан, ҳар бир сўзи нафратга тўла душманинг сен

учун манфаатлироқдир. Гарчи табиатинг уни ёлғончиликда, ҳасадгўйликда айблашга мойил бўлсада. Аммо, ботин кўзи очик киши ҳатто душманнинг сўзида ҳам фойда борлигини кўради.

Тўртикчиси, одамларга аралашмоқ, яъни халқ ичида бўлмоқ. Киши одамлар орасида бўлиб, улардан бирон ёмон феъл содир бўлганини кўрса, ўз нафсидан ҳам шу феълни изласин, ўзида ҳам шу хулқ бор, деб эътибор этсин. Чунки, мўмин мўминнинг кўзгуси, бошқанинг айби орқали ўзининг айбларини танийди, дунё муҳаббатига тобеликда табиатлар бир-бирига яқин эканлигини билади. Айни баробар нарсалар ҳеч қачон асл жиҳатидан бир-бирдан фарқланмайди.

Шундай экан, нафсингни тергамоқни одат қил. Ёмон кўрилган нарсалардан уни покла, танбеҳлар билан уни ёмонликдан қайтар. Агар инсонлар бошқалар томонидан ёмон деб топилган нарсаларнинг барчасини тарк қилишганида эди, танбеҳ берувчига ҳожатлари қолмасди.

Ийсо алайҳиссаломдан сўрашди: «Ким сизга одоб берди?» Шунда Ийсо алайҳиссалом: «Менга ҳеч ким одоб бермади, Балки, жоҳилнинг нодонлиги унинг шарманда бўлишига сабаб эканлигини кўриб, ундан четландим» деди.

Буларнинг барчаси ориф, закий, нафсдаги айбларни танийдиган басир, самимий ва мушфиқ, Оллоҳ таоло бандаларининг тарбияси билан машғул, уларга насиҳатгўй шайхни тополмаган кишининг ҳийлаларидир. Кимки шундай шайхни топса, ҳақиқий табибни топибди, унинг этагидан маҳкам ушласин. Шу табиб унинг дарддан халос бўлишига, ҳалокатдан нажот топишига сабаб бўлади.

Дарвоқе, аслида табибнинг иши ўзи шундан иборат.

ҚАЛБ ХАСТАЛИГИНИНГ МАНБАИ ШАҲВАТЛАРГА ЭРГАШИШ ВА УНИНГ МУОЛАЖА ЙЎЛИ ШАҲВАТЛАРНИ ТАРК ЭТИШ ЭКАНИГА ШАРИАТ ВА АҲЛИ БАСИРАТ ДАЛИЛЛАРИ

Агар юқорида тилга олинган нарсалар хусусида чуқурроқ ўйлаб, уларга жиддий эътибор билан ёндашсанг, ботин кўзинг очилади.

Қалб иллатлари, хасталиклари, уларнинг муолажа йўли илм ва йақийн (ҳақиқий ишонч) нури билан намоён бўлади...

Илмда даража бўлгани каби иймонда ҳам даража бор. Илм иймондан сўнг ҳосил бўлади. Оллоҳ таоло дейди:

«Оллоҳ сизлардан иймон келтирган ва илм ато этилган зотларни (баланд) даража-мартабаларга кўтарур» (Мужода, 11).

Кимки шаҳватларга қарши бўлиш Оллоҳ таолога элтувчи йўл эканини тасдиқласа, гарчи бу тасдиқнинг сабаби ва сирридан. беҳабар бўлса-да, у мўминлар жумласидандир. Агар шаҳватни зиёда қилувчи ва бу ҳиснинг кучайишига ёрдам берувчи жиҳатлардан огоҳ бўлса, демек бу киши илм ато этилганлар тоифасидандир. Оллоҳ таоло иккала ҳолатда ҳам чиройли оқибатни ваъда қилган. Оллоҳ таоло айтади: **«Энди ким (ҳаёти дунёдалик пайтида Қиёмат Куни маҳшаргоҳда) Парвардигорининг (хузурида) туриши (ва у Зотга ҳисоб-китоб бериши)дан кўрққан ва нафсини ҳавойи хоҳишлардан қайтарган бўлса, у ҳолда, фақат жаннатгина (унинг учун) жой бўлур»** (Ван-Нозиат,

40-41). Оллоҳ таоло дейди:

«Ана ўшалар Оллоҳ дилларини тақво учун имтиҳон қилган (яъни, тақво имтиҳонидан ўтган) зотлардир» (Хужурот, 3).

Айтиладики, шахват муҳаббати тақвони дилдан суғуриб олади. Пайғамбар алайҳиссалом айтдилар: «Мўмин бешта бало ичидадир (яъни, мўмин доимо бешта бало — офатнинг қуршовида бўлади. Тарж.): мўмин унга ҳасад қилади; мунофиқ уни ёмон кўради; кофир унга қарши курашади; шайтон уни адаштиради; нафс у билан низога боради» (Абу Бакр ибн Лол ривояти).

Ривоят қилинади, Оллоҳ таоло Довуд алайҳиссаломга ваҳий қилди: «Эй Довуд, асҳобингни шахватга қул бўлиб қолишдан огоҳ эт. Чунки, шахватга боғланган қалб менадан тўсилгандир».

Йисо алайҳиссалом айтди: «Кўз кўрмаган, ғойибда ваъда қилинган нарса учун шундай ёнидаги шахватни тарк қилган киши қандай гўзал!»

«Пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалом жиҳоддан қайтаётган қавмга қарата дедилар:

— Марҳабо, кичик жиҳоддан улуғ жиҳодга келдингиз!

— Ё Расулаллоҳ, улуғ жиҳод қайси? сўрашди асҳоблар.

— Нафс билан жиҳод, дедилар Расули акрам» (Ибн Можа ривояти).

Пайғамбар алайҳиссалом айтдилар: «Улуғ ва қудратли Оллоҳ таолога итоат йўлида нафсига қарши курашган киши мужоҳиддир» (Термизга ривояти).

Суфён Саврий деди: «Ўзимга нафсимдан кўра ашаддийроқ душманни кўрмадим», Абу Аббос Мусилий нафсига қарата дерди: «Эй нафс, неъматларга бурканган бойваччалар билан бўлиб, дунёдан нима топдинг? Охират ғамида обидлар билан ибодатлар қилдинг, яна нега норозисан? Мен сен билан гўё жаннат ва дўзах орасида тутқундайман. Эй нафс, қачон фурсатни ғанимат биласан?».

Яҳё ибн Муоз Розий айтади: «Риёзат қилишлари билан нафсингга қарши кураш. Тўртта ишда риёзат чекилади. Булар: таом, уйқу, сўз ва озорларга тоқат. Таомни кам ейиш дунёга меҳрни сўндиради. Кам уйқу ирода-истакларни тиниқлаштиради. Кам гапириш офатлардан сақлайди. Озорларни кўтариш мақсадларга элтади. Банда учун озорлар етганда сабр қилиш, жафо кўрганда ҳалим бўлишдан афзалроқ ҳолат йўқ.

Қачонки нафсингда дунё истакларига майл, гуноҳга рағбат уйғониб, кўп гапиришдан ширин таъм туйсанг, ичингда нимадир жўш уриб, ҳаяжонлар оғушида ўзингдан кетсанг, бас, у ҳолда кам таомлик қиличини таҳажжуд ва кам уйқулик қинидан суғуриб, яланғочла. Кейин вазминлик ва кам гаплик қўлларидаги бу қилишни дунёга майл ва гуноҳга рағбат уйғотувчи шахватнинг бошига сол, токи зулм ва интиқомнинг бўйни узилсин. Шунда наф-синг дунёга меҳр туфайли туғиладиган кулфатлардан ва ўзга балолардан омонда бўлади. Нафсинг шахват зулматларидан покланади, офатлар кишанидан қутилади. Ана шунда у покиза, ёруғ, енгил, руҳоний нафсга айланади, учкур отдек яхшилик майдонларида, итоат йўлларида чопади, пок фариштадек боғу бўстонларда кезади.

Инсоннинг учта душмани бор: дунё, шайтон ва нафс. Зухд билан дунёдан эҳтиёт бўлинади. Шайтонга қарши бўлиб, ёмонлигидан сақланилади. Шахватларни тарк этиш билан нафсдан химояланилади».

Донишмандлардан бири дейди: «Ким нафсга ўзини топширса, дунё меҳр-муҳаббатига

асир бўлиб қолади, кибру ҳаво тузоғига илинади, шахватлар уни хоҳлаган тарафига тортади, қалбини хайрдан тўсади».

Жаъфар ибн Ҳомид айтади: «Неъматларга неъматларни тарк этиш билан етилади».

Абу Яҳё Варроқ дейди: «Кимки аъзоларини шахватлар билан тўйдирса, билсинки, қалбига афсусу надомат уруғини эккан бўлади».

Ваҳиб ибн Вард дейди: «Нон бўлатуриб, яна қўшимча егуликларни ишташ шахватдир. Кимки дунё шахватларини севса, хорликка ҳозирлигини кўраверсин»...

Бир киши Умар ибн Абдулазизга деди:

- Қачон гапирай?

— Жим бўлншни хоҳлаганингда!

- Қачон жим бўлай?

— Гапиришни хоҳламаганингда, деди Умар ибн Абдулазиз. Алий ибн Абу Толиб деди: «Жаннатга муштоқ киши бу дунёда шахватларни унутади».

Уламо ва ҳукамо шунга иттифоқ қилишган: нафсни кибру ҳаводан тийиш ва шахватларга хилоф йўл тутиш билангина охират саодатига эришиш мумкин. Бунга иймон келтириш вожиб.

Риёзатнинг хосили ва сири қабрнинг ташқарисида қоладиган нарсалардан зарурат миқдорида фойдаланишдан иборат. Бу нарсаларга ейиш, ичиш, никоҳ, либос, маскан, хул-лас эҳтиёж ва зарурат миқдоридаги тириклик ҳожатлари киради. Чунки бу ҳожатларнинг бирортасидан ортикча лаззатланиш пайдо бўлса, демак нафс бу лаззатни ўзига дўст тутган ва ундан ажралолмай қолган. Мана шу лаззат туфайли инсон ўлганидан сўнг дунёга қайтишни орзу қилади. Негаки, бундай ҳолатда унинг учун охиратда улуш йўқ.

Оллоҳ маърифати, муҳаббати ва бу йўлда тафаккур қилиш билан машғул қалбгина ўлимдан сўнг дунёга қайтиш истагидан халос бўлади, Бу қувватни Оллоҳ ато этади. Банда зикр ва фикрни тўсмайдиган даражада дунёдан фойдаланади.

Бу ҳақиқатни англашда одатлар тўрт гуруҳга бўлинади.

Биринчиси — сиддиқлар. Сиддиқ кишининг қалби Оллоҳнинг зикрига ғарқ бўлади. У тириклик эҳтиёжи даражасида дунёга боғланади. Бу даражага давомли риёзат ва узоқ сабр билан эришилади.

Иккинчиси - ҳалок бўлувчилар. Бу гуруҳ кишиларининг қалби дунёга ғарқ. Улар фақат тилидагина «Оллоҳ» дейди.

Учинчи гуруҳдаги киши ҳам дунё, ҳам дин билан машғул. Лекин унинг қалби кўпроқ динга мойил. Бу киши дўзахга киради. Аммо Оллоҳ зикри қалбини қанчалик эгаллаганига қараб, дўзахдан тезда халос бўлади.

Тўртинчиси — дин билан машғул, аммо қалбида дунё ғами кўпроқ киши. У дўзахда узоқроқ муддат қолади. Лекин қалбида ўрнашган зикрнинг қуввати ва самимиятига қараб, албатта у ердан чиқади, гарчи қалбида дунё ғами устунроқ бўлсада. Оллоҳим, бизни бундай шармандалиқдан асра, Ўзинг паноҳингга олгувчи Зотсан.

«Мубоҳ (яъни, қилиш ёки қилмаслик ихтиёрий иш. Тарж.) амални қилиш мубоҳ. Шундай экан, мубоҳ иш қандай қилиб Оллоҳ таолодан узоқлашишга сабаб бўлиши мумкин?» деган савол туғилса, жавобимиз шундай: масалани бундай тушуниш зайифлик. Дунёни яхши кўриш барча хатонинг боши, ҳар қандай солиҳ амалнинг бекор бўлишига бош сабабдир. Ҳожатдан ташқари мубоҳ иш ҳам, аслида, дунёга муҳаббатдан келиб

чиқади.

Иброҳим Хавос шундай ҳикоя қилади: «Бир куни Луком тоғида ҳосилга кирган анорларни кўриб қолдим. Егим келиб, биттасини уздим. Ёриб қарасам, анор ҳали хом экан, ташлаб юбордим. Шунда чеккароқда оч ва юпун ҳолда ётган, устида пашшаю арилар ғужғон ўйнаётган бир одамга кўзим тушди.

— Ассалому алайкум, дедим.

— Ва алайкум ассалом, эй Иброҳим, деди у.

— Мени қаердан танийсан? дедим унга.

— Улуғ ва қудратли Зотни таниган одамга ҳеч нарсадан хавф йўқ, жавоб берди у.

— Сенда улуғ ва қудратли Зот билан боғлиқ бир ҳолни кўраяпман. Оллоҳ сени арилардан ҳимоя қилишини нега сўрамайсан?

— Мен ҳам сенда Оллоҳ таоло билан боғлиқ бир ҳолни кўраяпман. Нега Оллоҳ таолодан анорга бўлган шаҳватдан сени тийишини сўрамадинг? Ахир, анорнинг «чақиши» арининг нишидан шиддатлироқ! Негаки, арининг чақишидан етган оғриқ бу дунёда тугайди, анорники эса 1.)охиратда ҳам давом этади, деди у».

Сиррий айтади: «Мана қирқ йилдан бери нафсим нонни қиёмга ботириб ейишни талаб қиладн, ҳали талабини қондирмадим».

Демак, то нафс мубоҳ ишлардан тийилмас экан, охират йўлида қалбни ислоҳ қилиш қийин. Чунки, нафсни мубоҳ ишлардан тийиб турмасанг, таъқиқланган ишларга тамъа қила бошлайди.

Тилини ғийбат ва ортиқча сўзлардан тийишни хоҳлаган кишининг ҳаққи сукутдир. Албатта, Оллоҳни зикр қилиш, Оллоҳ билан боғлиқ суҳбатлар бундан мустасно. Чунки бундай суҳбат кўп гапириш ва кўп гапиришни яхши кўриш каби шаҳватлардан холи. Бу суҳбат аҳли фақат ҳақни гапиради, йўқса сукут қилади. Уларнинг сукути ҳам, гапи ҳам ибодатдир.

Кўзлар фақат гўзал нарсаларга назар ташлашга қанчалик одатланмасин, нигоҳни ҳалол бўлмаган нарсаларга қарашдан тиёлмайди.

Бошқа шаҳватлар ҳам шунга ўхшайдн. Ҳалолни исташи мумкин бўлган аъзонинг айна ўзи ҳаромни ҳам хоҳлаши мумкин. Шаҳват, яъни истак бир хилдир. Банданинг вазифаси шаҳватни ҳаромдан тийиш. Кимки шаҳватни зарурат чегарасида юришга ўргатмаса, шаҳват ундан ғолиб келади. Бу мубоҳот(рухсат бор, деб ҳар қандай амални қилавериш. Тарж.) офатларидан бири бўлиб, унинг ортида бундан ҳам каттароқ балолар бор. Бу балолардан бири — нафсининг дунёдан лаззат олиб, хурсанд бўлиши, дунёга суяниб қолиши, дунё билан гердайиб, ўзини хотиржам тутиши. Бундай одам гўё кайфи тарқамаётган мастга ўхшайди.

Мол-дунёга қувониш шундай ҳалокатли захарки, унинг йўли томирларда. Бундай «қувонч» билан захарланган қалбни Оллоҳ кўрқинчи, охират ғами, ўлим қайғуси, Қиёматнинг даҳшатли манзаралари тарк этади. Бу эса қалбнинг ҳалокатидан далолат.

Оллоҳ таоло улар ҳақида дейди:

«Албатта Бизга рўбарў бўлишни умид қилмайдиган ҳаёти дунёнинг ўзигагина рози бўлиб, ўша билан хотирлари жам бўлган кимсалар ҳамда Бизнинг оятларимиздан ғофил қолган кимсалар - ана ўшаларнинг жойлари, касб қилиб ўтган гуноҳлари сабабли дўзахдир» (Юнус, 7).

«(Мушриклар) мана шу ҳаёти дунё билан шод-хуррам бўлдилар, ҳолбуки бу ҳаёти

дунё Охират олдида фақат бир арзимас матодир» (Раъд, 26).

«Билингларки, бу ҳаёти дунё фақат (бир нафаслик) ўйин-кулгу, зеб-зийнат, ўрталарингиздаги ўзаро мақтаниш ва мол-дунё ҳамда фарзандларни кўпайтиришдир, холос...» (Хадида, 20).

Мазкур оятлардаги маъноларнинг барчаси танбеҳдир, Оллоҳнинг Ўзи бизни дунё шаҳватларига берилишдан омонда сақласин.

Ҳимматли қалб эгалари шод-хуррам ҳолатда қалбларини дунёга машғул қилиш билан синайдилар. Натижа шу бўладики, қалбларининг тошдек қотиб кетганини, Оллоҳ ва охират ёдидан нақадар узоқлашганини кўрадилар. Аксинча, қайғули ҳолатда қалбларининг юмшоқ, ҳалим, мусаффо ва зикрга мойил бўлиб қолганини кўрадилар. Шунда улар англайдилар: ҳақиқий нажот доимий шод-хуррамликда эмас, балки ҳазинлигу маъюсликдадир. Бас, улар қалбларини дунё лаззатларидан тийишга, хоҳ ҳалол, хоҳ ҳаром бўлсин, дунё шаҳватларидан сақланишга, сабрга ўргатадилар.

Улар биледи, дунё шаҳватларининг ҳалоли учун ҳисоб, ҳароми учун азоб, шубҳалилари учун итоб (танбеҳ) бор ва итоб ҳам, аслида, азобнинг бир тури. Кимки Қиёмат майдонида ҳисобга тортилса, албатта азоб чекади.

Шаҳватларга асиру қулликдан ҳалос топиб, Оллоҳ зикрини қалбига дўст тутган, Оллоҳнинг итоатида бўлганлар жонларини азобдан қутқарадилар, хурликка, дунё ва охиратда доимий мулкка эришадилар.

Ёввойи, ваҳший лочин қўлга қандай ўргатилса, шаҳватлар ҳам шу йўсинда тарбия қилинади. Аввало лочин қоронғу уйга қамалади. Ҳавода учиб юрган қушларга ташланиш истаги босилгунча кўзлари тикиб кўйилади. Шу тарзда лочин ўзининг ёввойи табиатини унутиб, қўлга ўргана боради. Эгасини танийдиган бўлади, чақирса, келади.

Шунингдек, нафс ҳам то хилват ва узлат билан ўзининг ёввойи одатларидан озод бўлмагунча эгасига дўст бўлолмайди. Бунинг учун аввал, қулоқ ва кўзни ғийбат, лағв, кўз зиноти каби ёмон одатлардан сақламоқ лозим. Сўнгра аъзоларни хилватда зикр ва дуо билан машғул қилинади. Аста-секин уларнинг дунё ва бошқа шаҳватлар билан улфат тутиниши сўниб, бунинг ўрнини Оллоҳ таолонинг зикрига муҳаббат эгаллайди. Бошланишида бу ҳолат муридга оғир келади. Кейин ундан лаззат олади. Бамисоли, кўкракдан айрилган бола каби. Аввалига бола кўкракка талпинади, айрилиққа тоқат қилолмайди, тинимсиз уни йўқотиб йиғлайди. Сут ўрнига берилаётган таомдан юз ўгиради. Лекин бу ҳол уни чарчатади, очлик ғолиб келади, таомни мажбуран ейди. Бора-бора таом ейиш унинг табиатига айланади. Шундан сўнг болага кўкрак тутилса, кўкракдан юз буради, эммайди, сутдан чиқиб, таомни ёқтириб қолади.

Миниладиган ҳайвон ҳам бошида эгардан, жиловдан қочади. Мажбуран боғлаб қўйиб, уни эгар - жабдукка ўргатилади. Ўрганганидан кейин эса жилов ва арқонсиз ҳам жойида тураверадиган бўлади.

Нафс ҳам қуш ва ҳайвон каби тарбияланади. Нафс тарбияси дунё неъматига, умуман, ўлим келиши билан йўқ бўлиб кетадиган ҳар қандай нарсага назар қилиш, уни дўст тутиш, ундан шодланиш каби иллатлардан сақланиш билан амалга ошади.

Агар кимгадир: «Куни келиб, ажраб қоладиган нарсага муҳаббат қўйибсан» дейилса ва у ўзининг шубҳасиз бир куни айрилиб қоладиган нарсага муҳаббат қўйиб юрганганини англаса, албатта ўшанда унинг қалби ҳеч қачон ўзидан айрилмайдиган нарсани суйиш билан машғул бўлади. Бу Оллоҳ таолонинг зикридир. Чунки, зикр қабрда ҳам эгасига

дўст, ундан ажралмайди.

Буларнинг барчасига озгина сабр билан эришилади. Негаки, охират ҳаётига нисбатан бу умрнинг ўзи озгинадир. Ҳа, абадиятга нисбатан дунёнинг бутун умри ҳечдир...

Ҳолатига кўра Ҳар бир инсоннинг жидду жаҳд ва риёзат йўли фарқланади. Энг асосийси, дунёга хурсанд бўлиш туйғусидан қутулишдир. Киши мол-дунёсига, мансаб — мартабасига қувонади. Панд-насихатимни олишяпти, ҳукмим ва бошқарувим жорий бўляпти, кўпчилик менга эргашяпти, деб иззатига қувонади. Аввало, мана шу қувончни уйғотаётган нарсани тарк қилиш лозим. Агар унга: бундай қувончлардан кеч, улардан кечишинг билан охиратдаги савобинг камаймайди, десанг, оғринади. Демак, бу киши дунё ҳаётига шод-хуррам бўляпти, ундан қалби ором оляпти. Бу ўта хатарлидир.

Кимки дунё шодлигини туғдираётган сабабларни тарк қила олса, одамлардан чекинади, нафси билан ёлғиз қолади. Оллоҳ таолодан ўзганинг зикри ва фикри билан машғул бўлмаслиги, шаҳват ва шайтон васвасаси бош кўтариб қолмаслиги учун қалбини доимий кузатади ва қўриқлайди. Негаки, ҳар қандай васвасанинг сабаби бор. То ўша сабаб ва алоқа тўла кесилмагунча васваса йўқолмайди.

Шундай экан, бутун умр давомида бунга қарши курашмоқ лозим. Кураш эса то ўлимгача тугамайди.

ГЎЗАЛ ХУЛҚ БЕЛГИЛАРИ

Билгил! Инсон ўз нафсининг айбларидан беҳабардир. Агар у нафсига қарши озгина жидду жаҳд қилса, кўпгина маъсият ишлардан қутулади. Лекин ўша онда дарҳол у шундай хаёл қила бошлайди: нафсим тарбия топди, хулқим гўзаллашди, энди нафсга қарши курашишга ҳожат йўқ!

Аслида, «гўзал хулқ» дегани нима? Унинг қандай аломатлари бор? Шу ҳақда фикр юритайлик.

Гўзал хулқ — иймон, ёмон хулқ — нифоқдир. Оллоҳ таоло Ўзининг китобида мўминлар ва мунофиқларнинг сифатларини зикр қилади. Бир сўз билан айтганда, бу сифатлар яхши ва ёмон хулқ меваларидир.

«Улар намозларида (қўркув ва умид билан) бўйин эгувчи кишилардир. Улар беҳуда-фойдасиз (сўз ва амаллардан) юз ўгиргувчи кишилардир. Улар закотни (адо) қилгувчи кишилардир. Улар авратларини (ҳаромдан-зинодан) сақлагувчи кишилардир... Улар (яъни, мўминлар) ўзларига (ишонилган) омонатларга ва (ўзгаларга) берган аҳду паймонларига риоя қилгувчи кишилардир. Улар (барча) намозларини (вақтида адо этиб, қазо бўлишдан) сақлагувчи кишилардир. Ана ўшалар Фирдавс (жаннатига) меросхўр бўлгувчи ворислардир» (Мўминун, 2-10).

«(Улар) - тавба қилгувчилар, (Оллоҳнинг Ўзигагина) ибодат қилгувчилар, шукр қилгувчилар, рўза тутгувчилар, рукуъ-сажда қилгувчилар, яхшиликка буюргувчилар, ёмонликдан тўхтатгувчилар, Оллоҳ белгилаб қўйган қонун-қоидаларга доимий риоя қилгувчи (мўмин)лардир» (Тавба, 112).

«Ҳақиқий мўминлар фақат Оллоҳ (номи) зикр қилинган вақтида қалбларига қўрқинч тушадиган, Унинг оятлари тиловат қилинганида иймонлари зиёда бўладиган ва Ёлғиз Парвардигорларигагина суянадиган кишилардир. Улар намозни

тўқис адо этадилар ва Биз уларни баҳраманд қилган нарсалардан инфоқ-эхсон қиладилар. Ана ўшалар ҳақиқий мўминлар бўлиб, улар учун Парвардигорлари ҳузурда (яъни, жаннатда, юксак) даражалар, мағфират ва улуғ ризқ бордир» (Анфол, 2-4).

«Раҳмоннинг (суюкли) бандалари ерда тавозуъ билан юрадиган, жоҳил кимсалар уларга (бемаъни) хитоблар қилган вақтида ҳам «Омон бўлинглар» дея жавоб қиладиган кишилардир» (Фурқон, 63).

Оятларда келтирилган сифатларни ўзингдан изла. Топилса, демак сен гўзал хулқ соҳибсан. Кимда бу сифатларнинг бирортаси йўқ экан, демак у ёмон хулқли кишидир. Агар бу сифатларнинг бирортаси сенда бўлса, қолганларини ҳосил қилиш учун тириш.

Пайғамбар алайҳиссалом мўминнинг кўп сифатларини васф қилди ва ҳар бир умматини ўша сифатларни ўзида жамлашга даъват этди.

Расули акрам айтдилар: «*Мўмин ўзига раво кўрган нарсасини биродарига ҳам раво кўради*» (Анас ривояти).

Пайғамбар алайҳиссалом дедилар: «*Оллоҳга ва охират кунига иймон келтирган киши меҳмонини сийласин*» (Муттафақун алайҳ).

Расули акрам айтдилар: «*Оллоҳга ва охират кунига иймон келтирган бўлса, қўшнисининг ҳурматини жойига қўйсин*» (Муттафақун алайҳ).

Яна дедилар: «*Кимки Оллоҳга ва охират кунига иймон келтирган бўлса, хайрни гапирсин ёки жим бўлсин*» (Муттафақун алайҳ).

Мўминларнинг сифати гўзал хулқ эканини зикр қилиб, дейдилар: «*Иймони энг комил мўмин хулқи гўзалидир*».

Пайғамбар алайҳиссалом айтдилар: «*Агар камгап, босиқ мўмин кишини кўрсангиз, унга яқинлашинг. Чунки у ҳикмат сочади*» (Ибн Можа ривояти).

Расули акрам дедилар: «*Ким яхши амалидан хурсанд бўлиб, ёмон амалидан хафа бўлса, у мўминдир*» (Имом Аҳмад ва Табароний ривояти).

Пайғамбар алайҳиссалом айтдилар: «*Биродарига озор етказадиган назар билан ишора қилиш мўмин кишига ҳалол эмас*» (Ибн Муборак ривояти).

Бу сифатларнинг ҳаммасига бўлмаса ҳам баъзисига эга бўлиш ҳам гўзал хулқ белгиларидандир. Кимдир ҳаёси кўп, озори кам, гапи кам, амали кўп, вазмин сабрли, шукрли, қаноатли, ҳалим, дилкаш, уятчан, меҳрибон бўлади. Лаънатламайди, сўкмайди, чақимчилик, ғийбат қилмайди. Шошқалоқ, кеқдор, бахил, ҳасадгўй эмас. Доимо юзлари очик, жилмайиб туради, диди нозик. Оллоҳ йўлида яхши кўради, Оллоҳ ёмон кўрганни ёмон кўради. Оллоҳ учун рози бўлади, Оллоҳ учун ғазабланади. Булар гўзал хулқдир.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдан мўмин ва мунофиқнинг белгиси ҳақида сўрашди. Дедилар: «*Мўмин намозга, рўзага, ибодатга гайрату ҳиммат кўрсатади. Мунофиқнинг ҳиммати эса ҳайвон каби таом ва шаробга кучли бўлади*».

Ҳотамул Асом айтди: «Мўмин фикр ва ибратларга, мунофиқ ҳире ва орзу-ҳавасга машғул. Мўмин фақат Оллоҳдан умид қилади, Мунофиқ Оллоҳдан бошқа барчадан умидвор. Мўмин Оллоҳдан бошқа барчасидан омонда. Мунофиқ Оллоҳдан бошқа барчасидан хавфда. Мўмин молини бериб, динини қолдиради. Мунофиқ динини бериб, молини қолдиради. Мўмин яхшилик қилади ва йиғлайди. Мунофиқ ёмонлик қилади ва кулади. Мўмин хилватни ва ёлғиз қолишни яхши кўради. Мунофиқ кўпликка аралашишни, йиғилишларни суяди. Мўмин экади ва ҳосили фасод топишидан кўрқади.

Мунофиқ экилганни суғуради, пайҳон қилади, яна ҳосилдан умидвор. Мўмин тадбиру сиёсат ўз изига тушиши учун яхшиликка буюриб, ёмонликдан қайтаради, ислоҳ қилади. Мунофиқ раёсат, яъни бошқарувни қўлга киритиш учун амру наҳй қилади, лекин бузади».

Гўзал хулқ азиятларга сабр қилиш, жафоларга бардош беришда кўпроқ синалади. Кимки бировнинг хулқи ёмонлигидан шикоят қилса, бу ўзининг хулқи ёмонлигидан далолат. Гўзал хулқ азиятларга бардош беришдир. Ривоят қилинади, бир куни Пайғамбар алайҳиссалом юриб кегаётган эдилар. У зот билан бирга Анас розийаллоҳу анҳу ҳам бор эди. Бир аъробий Расули акрамга етиб, кийимларидан қаттиқ тортди. Кийимлари нажроний матодан бўлиб, ёқаси дағал эди. Анас розийаллоҳу анҳу дейди: «*Ўшанда Расулulloҳга назар солиб, бўйинларида дағал ёқанинг излари қолганини кўрдим.*

— *Эй Муҳаммад, деди аъробий.*

— *Оллоҳнинг сендаги молидан менга эҳсон қил! Расулulloҳ соллалоҳу алайҳи васаллам аъробийга қайрилиб қарадилар ва жилмайдилар. Сўнгра унга эҳсон қилишни буюрдилар»* (Муттафақун алайҳ).

Қурайш Оллоҳнинг расулига қанчалик азият етказмасин, Оллоҳ расулининг айтганлари: «*Эй Оллоҳим, қавмимни мағфират эт, чунки улар билмасдан қияпдилар*» деб дуо қилишдан иборат бўларди (Байҳақий ривояти).

Бир куни Иброҳим ибн Адҳам саҳрога чикди. Йўлда унга бир жундий (жангчи) йўлиқди ва:

— Сен қулмисан? сўради.

— Ҳа, деди Иброҳим Адҳам.

— Имрон қаерда? сўради жундий.

Иброҳим Адҳам қабристонга ишорат қилди. Шунда жундий:

— Менга Имрон керак! деди.

— У қабрда, деди Иброҳим Адҳам.

Жундий ғазабланиб, камчи туширди, Иброҳим Адҳамнинг боши ёрилди. Жундий Иброҳим Адҳамни орқага, шаҳарга қайтишга мажбур қилди. Шаҳарга кириб келишаркан, дўстлари жундийдан:

— Қандай хабар олиб келдинг? дея сўрашди.

У бўлган воқеани дўстларига айтиб берди. Шунда улар:

— Сен урган бу одам Иброҳим ибн Адҳам-ку?! дейишди. Жундий отидан сакраб тушиб, Иброҳим Адҳамнинг қўли ва оёғини ўпди, узр сўрай бошлади. Кейин Иброҳим Адҳамдан:

— Нега бу жундийга «қулман» дедингиз? деб сўрашди.

— У мендан: «Эй қул, сен кимсан? деб сўрамади, балки «Сен қулмисан?» деди. Мен «ҳа» деб жавоб бердим. Дарҳақиқат, барчамиз Оллоҳнинг қулимиз-ку! Лекин бошимни уриб ёрган пайтида Оллоҳдан унга жаннат бўлишини сўрадим.

— Нега, ахир у сизга зулм қилди-ку?! ажабланишди.

— Ноҳақ етган жароҳат ажр олишимга сабаб бўлишини билдим. Аммо у жундий туфайли менинг насибам яхшилик бўлиб, мен туфайли унинг насибаси ёмонлик бўлишини хоҳламадим.

Абу Усмон бир мажлисга таклиф қилинди. Таклиф қилувчи Абу Усмоннинг тоқатини синамоқчи бўлди. Абу Усмон айтилган манзилга келди, лекин таклиф қилган одам унга:

«Мен сизни танитайман, менинг сизда ишим йўқ» деб уни рад қилди. Абу Усмон орқасига қайтди. Ҳали унча узоқлашмай туриб, ҳалиги киши Абу Усмонга: «Устоз қайтинг» деди. Абу Усмон иккинчи марта у кишининг олдига келди. У эса яна олдинги гапини қайтарди. Бу ҳол тўрт мартаба такрорланди, аммо Абу Усмоннинг кайфиятида ҳеч қандай ўзгариш содир бўлмади. Буни кўрган ҳалиги одам Абу Усмоннинг оёғига йиқилди ва: «Эй устоз! Мен сизни синаётган эдим. Хулқингиз нақадар гўзал!» деди. Шунда Абу Усмон: «Менда кўрганинг бу хулқ итда ҳам бор. Чақирсанг келади, қувсанг кетади».

Ривоят қилинади: «Бир куни Абу Усмон йўлда кетаётса, устига кул сочишади. У уловидан тушиб, шукр саждаси қилди. Кейин бирон сўз демасдан, кулларни кўйлагидан қокди. Шунда унга: «Уларни сўкмайсизми?» деди кимдир. «Оловга муносиб киши кул билан ҳам чиқиши керак, бунинг учун ғазабланиш ноўрин» деб жавоб берди Абу Усмон».

Ривоят қилинишича, Абу Абдуллоҳ тикувчилик қилар эди. Унинг бир мажусий мижози бўлиб, доимо унга нимадир тикдириб, ҳаққига сохта дирҳамлар берарди. Абу Абдуллоҳ дирҳамларнинг сохта эканини айтмасди, уларни эгасига қайтариб ҳам бермасди. Бир куни Абу Абдуллоҳ дўконни шогирдига топшириб, баъзи ҳожатлар учун чиқиб кетди. Мажусий дўконга келиб, Абу Абдуллоҳни учратолмади ва тикилган нарсаларнинг ҳаққини шогирд-га берди. Шогирд дирҳамларнинг сохталигини билиб, уларни мажусийга қайтарди.

Абу Абдуллоҳ келгач, шогирди унга бўлган воқеани айтди. Шунда Абу Абдуллоҳ: «Жуда ёмон иш қилибсан. Бу мажусий бир йилдан бери менга шу муомалани қилаётган, мен унга сабр қилаётган эдим. Ундан дирҳамларни олардим ва мусулмонлар алданиб қолмасин, деб уларни қудуққа улоқтирдим».

Юсуф ибн Асбот дейди: «Гўзал хулқнинг ўнта белгиси бор: зиддиятнинг камлиги, чиройли адолат, хато изламаслик, ёмон феъл ё амални сезиши билан дарҳол уни яхшилашга киришиш, кечиримли бўлиш, азиятларга чидаш, нафсини маломат қилиш, ўзганинг эмас, ўзининг айби билан чегараланиш, каттаю кичикка очиқ юзли бўлиш, ўзидан хоҳ паст, хоҳ баланд мавқели кишига хуш муомала бўлиш.

Саҳл ибн Тустарийдан гўзал хулқ ҳақида сўрашди. «Гўзал хулқнинг энг қуйи даражаси озорларга тоқатли бўлиш, золимга раҳм этиш, унга мағфират ва шафқат тилаш» деди Саҳл.

Ахнаф ибн Қайсдан сўрашди:

— Ҳилми кимдан ўргандингиз?

— Қайс ибн Осимдан, деди.

— Унинг ҳилми қандай эди?

Ахнаф ҳикоя қила бошлади. — Қайс ҳовлисида ўтирган эди. Чўриси унга бир сих қайноқ кабоб келтирди. Сих беҳосдан чўрининг қўлидан сирғалиб тушди ва шу ерда ётган гўдакнинг кўкрагига қадалди. Бола Қайсники эди, у шу захоти жон берди. Чўри даҳшатдан кўрқиб кетди. Шунда Қайс чўрисига: — Кўрқма, Оллоҳ йўлида сени озод қилдим, деди.

Бир киши Ахнаф ибн Қайсни сўқди. Ахнаф сўкувчига жавоб бермади ва унинг изидаи эргашди. Қишлоққа яқинлашгач, тўхтади ва: — Агар ичингда айтилмай қолган гапларинг бўлса, айт. Қишлоқдаги баъзилар гапингни эшитиб, сенга озор бериб юрмасин, деди...

Яҳё ибн Ҳорисийнинг хулқи ёмон қули бор эди.

— Нега уни хузурингизда ушлаб турибсиз? сўрашди.

— Унинг хулқидан ҳилмни ўрганиш учун, деди Яҳё ибн Зиёд.

Нафс мана шундай риёзатлар билан тарбия топади, хулқлар гўзаллашади. Ботин ғашликдан, сохталикдан, кекдан покланади. Ана шунда нафс гўзал хулқнинг юксак даражасига эришади — Оллоҳ таоло тақдир қилган барча нарсага рози бўлиш сифатини ҳосил қилади. Оллоҳнинг тақдирига рози бўлмаслик ғоят ёмон хулқдир. Юқорида айтилганидек, бунинг аломати зоҳирдан сезилиб туради.

Бу аломатлардан холи нафс ҳам «хулқим гўзал» деб алданиб қолмасин. Балки, риёзат ва жидду жаҳд билан гўзал ахлоқ камоли учун интилсин. Бу юксак даражага эса фақатгина *муқарраб* ва *сиддиқ* деган сифат билан етиш мумкин.

БОЛА ТАРБИЯСИ, ОДОБ ВА ГЎЗАЛ ХУЛҚ ДАРСИ

Билгин! Бола тарбияси энг муҳим ишлардандир. Фарзанд ота-онага омонат. Бола қалби пок, нозик, содда ва ҳар қандай нақш ва суратдан холи гавҳардир. Унга қандай нақш солинса, шунга кўра шаклланади, эгган томонга эгилади. Агар бола яхшиликка ўрганиб, яхшилик ичида вояга етса, дунё ва охират саодатини топади. Албатта бу савобга унинг ота-онаси, муаллими ва унга тарбия берган ҳар бир киши шерикдир.

Агар бола эътиборсиз ташлаб қўйилса, ёмонлик ичида ўсса, бадбахтликка юз тутуди ва ҳалок бўлади. Бунда гуноҳ юки болани шу кўйга солганларнинг, ота-онанинг зиммасига юкланади.

Улуғ ва қудратли Оллоҳ дейди:

«Эй мўминлар, сизлар ўзларингизни ва аҳли оилаларингизни дўзахдан сақлангиз» (Таҳрим, 6).

Ота фарзандини дунё оловидан қанчалик ҳимоя қилса, охират оловидан унданда кўпроқ ҳимоя қилмоғи керак. Одобу тарбия воситасида яхши хулқларни ўргатиш, ёмонликлардан қайтариш, тўкин-сочинликка одатлантирмаслик, зийнатга муҳаббат уйғотмаслик билан ота фарзандини охират оловидан сақлайди. Аксинча, бола дунё талабида улғайса, абадий ҳалокатга юз тутуди.

Фарзанд дунёга келган илк кунлариданоқ кузатув остида бўлмоғи лозим. Болани эмизиш ва мураббийлик ишлари диёнатли, ҳалол аёлгагина ишониб топширилиши мумкин. Чунки, ҳаромдан ҳосил бўлган сутда барака йўқ. Агар ундан истеъмол қилса, боланинг қонига ҳаром аралашади ва табиати ҳаромга мойил бўлиб қолади.

Яхши-ёмонни фарқлаш ҳисси болада шакллана боргани сайин назоратни кучайтирмақ лозим. Бунинг аввалги белгиси унда ҳаёнинг илк нишонлари зоҳир бўлади. Шунчаки тортиниб туриш ҳали ҳаё эмас. Балки, ақл нури эришиб, бола баъзи ишларнинг бошқасига зид эканлигини кўради, хунук деб топган ишларни қилишдан уяла бошлайди. Бу Оллоҳ таолонинг унга ҳадяси, хулқнинг поклигидан, қалбнинг софлигидан дарак берувчи башорат, ақлининг камолга етаётганидан хушхабардир.

Ҳаёли болани эътиборсиз ташлаб қўйиш ярамайди. Балки унга ҳаё одобини ўргатиш билан ёрдам бермоқ лозим.

Кўпинча болаларда таомга очкўзлик билан ташланиш туйғуси ғолиб бўлади. Бунда

тарбия таом ейиш одобидан таълим бериш билан бошланади. Масалан, таомни ўнг қўлда ейиш, «бисмиллоҳ» билан бошлаш, катталардан олдин лаганга қўл чўзмаслик ва таомни фақат ўзининг олдидан олиш, еяётган кишининг оғзига қарайвермаслик, шошмасдан, яхшилаб чайнаб ейиш, луқмани оғзига кетма-кет тикавермаслик, таом юқини кийимига артмаслик, баъзан зиравор ёки ширинликларсиз қуруқ ноннинг ўзини ейишга одатланиш.

Шунингдек, кўп таом ейишнинг ёмонлиги, бу ҳайвонларга хос хусусият эканлиги, одобли бола таомни кам ейиши, борига қаноат қилиши, таом танламаслик ҳақида гапирилса, бу ҳам тарбиядир

Болада ранг-баранг ва ипақдан бўлган кийимларга эмас, оддий оқ рангдаги кийимларга рағбат уйғотиш лозим. Ранг-баранг ипақ кийимлар аёлларга хос эканлиги. эркак киши бундай нарсалардан узоқроқ юриши боланинг ёнида бот-бот эслатиб турилиши керак. Ана шунда болада ранг-баранг ва ипақдан бўлган кийимни ёқтирмаслик туйғуси ҳосил бўлади.

Болани тўкин-сочинликда, қимматбаҳо кийимлар кийиб ўсган болалардан, бундай дабдабали ҳаётга рағбат уйғотадиганлар даврасига араллашиб қолишдан асрамоқ зарур. Чунки вояга етаётган болани эътиборсиз ташлаб қўйилса, кўп ҳолларда бу ахлоқнинг тубанлашувига сабаб бўлади. Натижада бола улғайгач, каззоб, ҳасадгўй, ўғри, чақимчи, қайсар, маҳмадана, енгилтак, маккор, беҳаё, ярамас бир кимсага айланиб қолиши мумкин.

Булардан сақланишнинг йўли — чиройли тарбия. Кейин мактабда дарс билан машғул бўлмоқ, Қуръон ва ҳадис таълимини олмоқ. Солиҳ инсонлар ва уларнинг ҳолатлари ҳақида тингланган ҳикоялар қалбда уларга мухаббат уйғотади.

Болани ишқ ва ишқ аҳли зикр қилинган шеърлардан, бундай шеърлар зарофатни ва нозик таъбини тарбиялайди, деб ўйлайдиган адиблар орасига араллашиб қолишдан сақламоқ лозим. Чунки бу нарсалар боланинг қалбига фасод уруғини сепади.

Қачонки болада чиройли хулқ, мақтовга арзигулик бир феъл содир бўлса, уни ҳурмат билан шарафламоқ, кўнглини қувонтирадиган нарса билан тақдирламоқ, кўпчилик орасида бу феълни изҳор этмоқ зарур. Баъзи ҳолатларда бир марта бу феълига хилоф иш қилиб қўйса, уни кўрмаганга олиш фойдалироқ. Айниқса, бола бу ишини яширишга ҳаракат қилса. Чунки, бола бундай ҳолда айбидан ортиқроқ жазога тортилиб қолса, жазо акс таъсир этиши, айбининг очилиб қолишига ўрганиб, хатога журъатли бўлиб қолиши мумкин.

Агар бола сиз кўрмаганга олган айбини яна такрорласа, у ҳолда унга яширин, яъни ёлғизлигида танбеҳ бермоқ, бу ишнинг оқибати ёмон бўлишини уқтирмоқ лозим. Лекин танбеҳнинг ҳаддан ошиб кетишидан сақланмоқ керак. Акс ҳолда, боланинг қулоғи маломатга, хунук сўзларга одатланиб, панд-насихатлар қалбга етиб бормайдиган бўлиб қолиши мумкин.

Бола тарбиясида отанинг қатъияти, сўзидан қайтмаслиги муҳим аҳамиятга эга. У ўзининг бу табиатини фарзандига доимо сездириб турииш зарур. Она ҳам ўз навбатида отанинг айнан шу хусусиятини боланинг ёдига солиб турмоғи, шу тарзда фарзандини ёмонликлардан қайтармоғи лозим.

Эрталабки уйқу болани ялқов қилиб қўяди. Кечқурун эртароқ ухлаш эса кони фойда. Тўшакнинг ҳаддан ташқари юмшоқ бўлиши гавданинг эгилувчанлигини камайтиради, аъзоларнинг қотишига олиб келади. Семириш таомга рағбатни кучайтиради. Шунинг

учун болани дағалроқ тўшакка, одмироқ либосга, оддий таомга ўргатиш кечиктириб бўлмайдиган вазифа.

Бола ниманики яширин қилса, бу унинг ўша ишни ёмон деб билгани туфайлидир. Демак, унга ҳар бир ишни очиқ қилишни ўргатмоқ вожиб.

Эрталабки бадан тарбия дангасаликни қувади. Кийимларининг олдини очиб, қўлларини ёйиб, шошиб юриш одобга мувофиқ эмас. Ота-онасида бор нарсалар билан ёки тансиқ егулик, қимматбаҳо либослари билан, антиқа қалам-дафтарлари билан дўстларига махтанмоғи ёмон хулқдир. Балки, у ҳар бир дўстига тавозуъ ва ҳурмат билан муомала қилишга одатланмоғи, ўзаро суҳбатларда меҳрибон ва мулойим бўлмоғи лозим. Агар болалардан бири унга нимадир берса, гарчи у буни ўзига нисбатан ҳурмат деб билса ҳам олишга одатланмаслик зарур. Чунки, юксаклик олишда эмас, беришда! Олишда маломат ва тубанлик бор. Тамаъ қилиш хорлик, бу худди итнинг қилиғига ўхшайди: ит бирон лўкма илинжида думини ликиллашиб доимо нимадир тамаъ қилади.

Болаларнинг олтин ва кумушни яхши кўриши жуда хунукдир. Аслида бу нарсалардан илон ва чаёнлардан ҳам кўпроқ ҳазар қилмоқ керак. Олтин кумушни яхши кўриш, уни кўлга киритишни иташ нафақат болалар учун, балки катталар учун ҳам заҳарнинг зиёидан-да кучлироқ офатдир.

Кўпчилик ичида тупуриш, бурун қоқиш, эснаш, бировга орқа ўгириб ўтириш, оёқни оёққа чалиштириш, кафтни иякка тираш ярамас одатлардан ҳисобланади. Бошни елкага ташлаб туриш ҳам ялқовлик белгиси.

Бола суҳбат қоидаларидан хабардор бўлмоғи лозим. Кўп гапириш туфайли киши сурбет бўлиб қолиши, маҳмадона деган ном олишини унга доимо эслатиб турилса ва аввало, эслатувчининг ўзи бу гапига амал қилса, бола албатта бу насиҳатни олади.

Хоҳ рост, хоҳ ёлғон бўлсин, бола ёшлигидан қасам ичишга ўрганиб қолмасин. Сўзни аввал бошламасин, сўралган нарсагагина жавоб берсин. Модомики, суҳбатдоши ўзидан катта экан, уни тингласин. Чунки, суҳбатдошнинг гапини бўлишдан кўра уни тинглаш чиройлироқдир.

Одобли бола йиғинларда катталарга жой беради, бефойда гаплардан тийилади, бировни сўкмайди, лаънатламайди.

Болани дағал, сўкиниб гапирадиган оғзи шалақ кишиларга аралашиб қолишдан сақламоқ лозим. Аслида, болани ёмон муҳитга тушиб қолишдан асраш тарбиянинг асоси ҳисобланади.

Агар бола муаллимидан калтак еса, шовқин-сурон кўтармасин, кимдандир химоя кутмасин, балки сабр этсин. Буни бола албатта билиш керак. Бунинг учун унга босиқлик ботир ва эр кишиларнинг одати, дод-вой солиб, шовқин-сурон кўтариш эса куллар ва аёлларга хос одат эканлиги англатилади.

Болага дарсдан сўнг чарчокни ёзиш учун чиройли ўйинларга изн бериш мумкин. Лекин тинкаси қурийдиган даражада ўйин билан машғул бўлиб қолиши дуруст эмас. Шунингдек, болани ўйиндан буткул маҳрум қилиб, доимий таълимга мажбурлаш ҳам ярамайди. Бундай такаллуф ёш қалбни ўлдиради, заковатни сўндиради, ҳаётдан бешиш туйғусини пайдо қилади. Фурсат бўлди дегунча бола бу танг шароитдан чиқиб кетиш учун хийла ахтарадиган бўлиб қолади.

Отага, муаллимига, хоҳ яқин, хоҳ бегона бўлсин, ўзидан ёши катта ҳар бир тарбиячига итоат қилишни, уларга ҳурмат кўзи билан қарашни, уларнинг олдида ҳар

қандай ўйинни тарк этишни бола билиши лозим.

Бола яхши-ёмоннинг фарқига боргани сайин таҳорат ва намоз таркига узри йўқолади. Рамазонда тўлиқ бўлмасада, баъзи кунларида рўза тутишга буюрилади. Ипак кийимдан, тилло узук ва тиллодан ясалган бошқа нарсаларни ишлатишдан қайтарилади. Умуман, бу пайтда болага шариат доирасида эҳтиёжи тушадиган барча нарсаларни ўргатиш зарур.

Болаларни ўғирлик, ҳаром, хиёнат, ёлғон, бузуклик каби иллатлардан кўрқитиб ўстирилади. Ёши улғайгани сайин болада бундай ишларнинг сирига етиш имкони кўрина бошлайди. Ўшанда унга шундай эслатиш мумкин: «Таомлар доридир. Уларни истеъмол қилишдан мақсад - барчамизни яратган Оллоҳ таолонинг тоатига қувват олиш. Дунё асл ватан эмас, чунки унда боқийлик йўқ. Ўлим дунё неъматини қирқади. Дунё ўткинчи бир қўналға, охират эса доимий қароргоҳдир. Ўлим — исталган соатда келиши мумкин бўлган, кутилган нарса. Бу дунёда охират учун озиқ ғамлаган киши ҳақиқий оқил ҳисобланади.

Оллоҳ таоло ҳузурда бундай кишининг даражаси баланд, жаннатдаги насибаси янада бисёр».

Мияси тўқ бола ёшлик бебошликларини англай боргани сайин айни вояга етаётган пайтда айтилган бу сўзлар унга фойдали, шифобахш, худди тошга ўйилган нақшдек, қалбида чуқур из қолдиради. Агар акси бўлса, бола ўйин-кулгуга берилади, бузук, беҳаё ишларга улфат тутинади, таомга очкўзлик, либос, зийнат, фахру мақтанчоқлик каби иллатларга муҳаббат қўяди. Қалби ҳақни қабул қилмайдиган бўлиб қолади.

Бола тарбиясида эътибор заррача сусаймаслиги лозим, айниқса, илк тарбия даврида. Чунки, бола табиатан яхшилиқни ҳам, ёмонликни ҳам қабул қилишга тайёр хилқатдир. Ота-онаси уни мана шу икки томондан бирига майл этишига сабаб бўлади.

Пайғамбар алайҳиссалом айтдилар: *«Ҳар бир гўдак (ислом) фитратида тузилади. Лекин ота-онаси уни ё яҳудий, ё насроний, ё мажусий қилади»* (Муттафақун алайҳ).

Саҳл ибн Тустарий шундай ҳикоя қилади: «Уч ёшимда эдим. Тунлари уйғониб кетиб, тоғам Муҳаммад ибн Сиворнинг намоз ўқишини кузатардим. Бир куни тоғам менга:

— Сени яратган Зот — Оллоҳ таолони зикр қилмайсанми? дедилар.

— Қандай зикр қиламан? деб сўрадим.

— Ётаётганингда тилингни қимирлатмасдан, қалбдан «Оллоҳ мен билан бирга, Оллоҳ менга назар солувчи, Оллоҳ мени кўриб турувчи Зотдир» деб уч марта айтсан, дедилар.

Бу сўзларни кечалари айтаётганимни тоғамга билдирдим. У киши ҳар куни кечаси шу сўзларни етти марта қайтаришимни айтдилар. Буни ҳам бажардим. Кейин тоғам бу зикрни ҳар кечаси ўн бир марта такрорлашимни айтдилар. Такрорладим, қалбимда бу сўзларнинг ҳаловатини туйдим. Бир йилдан сўнг тоғам менга: «Ўргатганларимни ёдингда сақла, то қабрга киргунингча бу сўзларни қанда қилма. Чунки, бу зикрлар сенга дунё ва охиратда фойда беради» дедилар.

Икки йилдан сўнг бу зикрлардан ҳосил бўлган ҳаловат қалбимга сиғмай, тошиб чиқаётганини ҳис қилдим. Кунларнинг бирида тоғам: «Эй Саҳл, Оллоҳ билан бирга, Оллоҳнинг назари остида, Оллоҳ уни кўриб турган қалб Оллоҳга итоатсизлик қилиши мумкинми?! Оллоҳга осий бўлишдан сақлан» дедилар.

Шундан сўнг ўзим билан ўзим ёлғиз қолдим. Кейин мени мактабга берадиган бўлдилар. Мактабга борсам, фикру ёдим ҳар хил нарсаларга сочилиб кетишидан

кўркишимни айтдим. Яқинларим муаллим билан келишиб, бир соат таълимдан сўнг уйга қайтишимга рухсат олиб беришди. Олти-етти ёшларимда Куръонни ўрганиб, ёд олдим. Доимий рўза тутардим, емишим арпа нони бўлиб, ўша пайт ёшим ўн иккида эди. Ўн уч ёшимда бир масалага жавоб тополмай қолдим. Саволимга жавоб топиш учун мени Басрага жўнатишларини сўрадим. Басрага бордим, олимлар билан учрашдим. Негадир жавоблар мени қониқтирмасди. Сўнг Абадон шаҳридаги Абу Ҳабиб Ҳамза ибн Абу Абдуллоҳ Абодоний ҳузурларига бориб, саволимга жавоб топдим. Абу Ҳабиб ҳузурларида бир муддат қолиб, у зотнинг сўзларидан манфаат олдим, одобни ўргандим.

Кейин Тустарга қайтдим. Озиғимдан иқтисод қилиб, бир дирҳамга қолган-қутган арпалардан сотиб олдим. Арпа унидан ўзимга нон ёпиб, ҳар куни саҳарда тузсиз ва зирворсиз саҳарлик қилардим. Шундай қилиб, ўша дирҳам менга бир йилга етарди.

Сўнг пайдар-пай уч кеча-кундуз оч юришга азм қилдим. Тўртинчи куни ифтор қилардим. Шу тарзда оч юриш муддатини беш кун, етти кун, охирида йигирма беш кунга етказдим. Йигирма йил шундай умр кечирдим. Кейин сафарга отландим. Бир неча йиллар ер юзини саёҳат қилдим. Сўнг Тустарга қайтдим ва у ерда тун бўйи Оллоҳ таоло хоҳлаганича бедор бўлиб, ибодатга машғул бўлдим».

Аҳмад ибн Ҳанбал айтади: «Саҳл Тустарийнинг то Оллоҳ таолога йўлиққунча(яъни ўлимигача) туз тотганини кўрмадик».

МУРИДЛИКНИНГ ШАРТЛАРИ ВА РИЁЗАТ ЙЎЛИДА МУРИДНИНГ ДАРАЖАЛАРИ

Билгин! Кимки қалб кўзи билан охиратни аниқ кўрса, демак у охират экинзоридан ҳосил олишни жуда хоҳлаётган, шу мақсад йўлида қаттиқ бел боғлаган, охират йўлида дунё лаззатларини арзимас биладиган, охиратга муштоқ муриддир. («Мурид» сўзи луғатда «хоҳловчи» маъносини ифодалайди. Истилоҳда эса бу сўзнинг маъноси анча кенг бўлиб, шулардан бири — «бутун хоҳиш-иродасини шайхига (устозига) тўла топширган киши» маъносидадир. Тарж.)

Мурид охират йўлида дунё лаззатларини арзимас биледи, дедик. Тасаввур қил, бир кишининг доимо ардоқлаб юради-ган яккаю ягона маржони бор эди. Бир куни у нафосатда тенгсиз, нафис бир гавҳарни кўриб қолди. Энди айтчи, у кишида олдинги маржонига қизиқиш қоладими? Албатта у маржонни сотиб, гавҳарни қўлга киритиш пайида бўлади, вақт ўтгани сайин унинг бу истаги кучаяди.

Кимки охират экинзорига мурид эмас, яъни охират экин-зоридан ҳосил олишни хоҳдамас экан, кимки Оллоҳ таоло-нинг дийдорига толиб эмас, яъни Оллоҳ жамолига етиш йўли-да ҳаракат қилмас экан, бу унинг Оллоҳ ва охират кунига иймони йўклиги туфайлидир. Мен бу ўринда «иймон» де-ганда куруқ сўзнинг ўзини, сидқ ва ихлоссиз калимаи шаҳодатни айтиб, тилни қимирлатиб қўйишни назарда тутмаяпман. Чунки, бу гавҳарнинг маржондан афзаллигини тасдиқлаб, аслида гавҳар нелигини билмайдиган, фақат «гавҳар» деган сўз билангина таниш, гавҳарнинг моҳиятидан эса беҳабар кишининг сўзига ўхшайди. Шаҳодат калимасини тилдагина тасдиқлаётган бу кишининг мисоли, маржонга кўнгил боғлаб, уни тарк қилолмаётгани учун гавҳарга иштиёқи сусайган одамни эслатади.

Демак, сулук бўлмаса, муродга етиш йўқ. Ирода-хоҳиш бўлмаса, сулук йўқ. Иймон бўлмаса, ирода-хоҳиш йўқ. Иймон йўқлигининг сабаби — хидоятга бошловчи, Оллоҳни эслатиб турувчи муршид йўқ. Оллоҳни таниган, дунёнинг, арзимаслиги-ю инқироzi яқинлигидан, охиратнинг улуғлиги-ю боқийлигидан огоҳ этувчи уламо йўқ.

Халқ ғофил, шаҳватларга ғарқ, уйкуга чўмган. Дин олимлари ичида эса уларни уйғотувчи йўқ. Кимдир ғафлатдан уйғонган тақдирда ҳам тариқат сир-асроридан беҳабар бўлгани учун ожиз. Уламога мурожаат қилай деса, улар ҳам дунё муҳаббатига ғарқ. Ўзи йўлда бўлмаган одам, йўлнинг дастурини қаердан билсин.

Нега бу йўлда юрувчилар йўқ, нега Оллоҳнинг йўли солиқлардан холи?! Сабаби, муридларда ирода заиф, йўлдан беҳабар, олимлар эса дунё муҳаббатига берилган...

Кимки охират экинзорида тер тўкмоқчи, охират тижоратини қилмоқчи экан, бунинг ўзига хос шартлари бор. Охират йўлидаги йўлчи ўзи ва ҳақ ўртасини тўсган пардани кўтариши лозим. Чунки, халқнинг ҳақдан маҳрум бўлиб қолишига қават-қават пардаларнинг йиғилиб, йўлни тўсиб қўйиши сабаб бўлади.

Оллоҳ таоло айтади: **«Биз уларнинг олдиларидан ва орқаларидан бир тўсиқ-парда қилиб, уларни ўраб қўйдик. Бас, улар кўра олмаслар»** (Ёсин, 9).

Мурид ва ҳақ ўртасида тўртта тўсиқ бор: *мол, жон* (мавқе-мартаба), *тақлид, маъсият*.

Мол-дунё тўсиғидан зарурат миқдоридagina молни олиб қолиб, қолганини тўла сарфлаш билан халос бўлинади. Заруратдан ташқари битта дирҳам ҳам эътиборни тортади. Хаёлни банд қилган ўша битта дирҳам муридни улуғ ва қудратли Зотдан тўсади, ўртага парда бўлади.

Обрў-мартаба пардаси мавқе-мартабага ўзни урмаслик, бундай жойлардан қалбни йироқ тутиш билан кўтарилади. Мурид қанчалик тавозуъли, шухратга бефарқ, оғизга тушиб қолишдан қочадиган, одамларнинг ўзи (мурид)га бўлган ихлос-ҳавасини совутадиған амалларга қанчалик машғул бўлса, Шунчалик тез обрў-мартаба тўсиғидан кутулади.

Тақлид пардасидан халос бўлиш битта қарашга мутассибларча ёпишиб олишни тарк қилиш билан юзага чиқади. Қачонки мурид тилидаги «ла илаҳа иллаллоҳ Муҳаммадур Расулulloҳ» калимасини дилидаги иймони билан тасдиқ этса, тасдиғининг ростлигини қалбигача кириб борган дунё муҳаббати билан эмас, балки унинг ўрнини эгаллаган Оллоҳ таоло муҳаббати билан исбот этса, ана ўша пайтда мурид учун тақлидий эмас, чин маънодаги эътиқод эшиги очилади. Бу даражага баҳсу мунозаралар билан эмас, тинимсиз ҳаракат билан эришилади.

Агар мурид мутассибликдан кутула олмаса, ичи торайиб, унда ўзидан бошқасига жой қолмаса, бундай бир ёқламалик, шубҳа йўқки, ҳақдан тўсувчи пардага айланади. Мурид бўлиш муайян битта қарашга боғланиб қолиш дегани эмас.

Маъсият яъни осийлик пардаси фақат тавба ва зулмни тарк этиш билан кўтарилади. Гуноҳни қайта қилмаслик йўлидаги қатъият, ўтган гуноҳлар учун надомат, мазлумга ҳаққини қайтариш, рақибларини рози қилиш ҳам тавба таркибига киради.

Астойдил тавба қилмасдан ва гуноҳлардан тийилмасдан дин асроридан воқиф бўлмоқчи киши, бамисоли, араб тилидан беҳабар ҳолда Қуръон ва унинг тафсири сирларидан воқиф бўлмоқчи кишига ўхшайди. Албатта бу иш арабча лафзларнинг таржимасини билиш билан ҳам ниҳояланмайди. Балки бунда идрок назари маъноларнинг

асроригача етиб бормоғи шарт.

Шунингдек, мурид ҳам шариатни мукаммал ўзлаштирганидан кейингина унинг сирлари ва кенгликларига кўтарила олади.

Бу тўртта шарт бажарилгач, киши мол-дунё ва обрў-мартаба кишанидан озод бўлади. Шу ҳолатда у нопокликлардан покланиб, таҳорат олган ва намозга шай турган кишига ўхшайди. Энди унга иқтидо қилинадиган имом керак.

Худди шундай мурид ҳам иқтидо қилинадиган шайх, устозга муҳтож. Дин йўли сирли ва бекик кўринса, шайтоннинг йўллари кўп ва очиқ кўринади. Кимнинг ҳидоятга бошлайдиган шайхи бўлмаса, шайтон уни чалғитиши аниқ. Кимки йўлбошчисиз бу ҳалокатли саҳро йўлларига отланса, жонини хавф-хатарга қўйган, ўзини ҳалокатга судраган бўлади. Йўлбошчиси йўқ, ўзича мустақил киши ўзи ўсиб чиққан дарахтга ўхшайди. У тез кунда қуриydi. Агар бирон муддат туриб, варақ ёзган тақдирда ҳам мева бермайди.

Шартлар бажарилганидан сўнг мурид шайхининг этагидан маҳкам ушлайди. Худди кўзи ожиз киши дарё ёқасида етакловчининг қўлини маҳкам ушлаб, қўйиб юбормагани каби.

Хуллас, мурид шайхга бутун ихтиёрини топширади, муршидига на ошкора, на яширин, биронта хилоф иш қилмайди. Шайхига эргашишда биронта нарсани чеккада ҳам қолдирмайди. Чунки у шайхнинг хатосига эргашиб(агар шайх хато қилган бўлса, албатта. Тарж.), топган фойдаси — шайхга боғланмасдан, ўзи мустақил ҳолда тўғри топгандаги (агар тўғри топган бўлса, албатта. Тарж.) фойдадан кўпроқдир.

Очлик қалб қонини камайтиради ва дилни оқартиради. Бу очлик нурдир. Нур юракнинг ёғини эритади. Бу эриш кўнгилни юмшатади. Кўнгилнинг юмшоқлиги яхшиликларни очувчи калит, қаттиқлиги эса ҳақдан тўсувчи тўсиқ. Қалбнинг қони қанчалик кам бўлса, душманнинг йўли шунчалик тораяди.. Душманнинг йўли шаҳватларга тўла томирлар бўйлаб ўтади. Ийсо алайҳиссалом айтган эди: «Эй хавориййунлар жамоси! Қоринларингизни оч тутинг. Шояд, қалбларингиз Парвардигорингизни кўрса!»

Саҳл ибн Абдуллоҳ Тустарий дейди: «Абдоллар тўрт хислат туфайли абдоллик даражасига етдилар: қориннинг бўшлиғи; бедорлик; жимлик; одамлардан узлат қилиш».

Қалбни нурлантиришда очликнинг фойдаси тажрибада синалган ишдир.

Бедорлик қалбни равшан, мунаввар қилади ва очлик туфайли ҳосил бўлган софликни яна мусаффолаштиради. Қалб бамисоли ёрқин юлдузга, ярақлаган ойнага айланади ва унда Ҳақ жамоли жилоланади. Энди бу қалб эгаси учун дунёдан юз ўгириб, охирагга юзланиш масаласи узил-кесил ҳал бўлади.

Бедорлик аслида очликнинг натижаси. Чунки, тўқ одам бедор бўлиши қийин. Уйқу қалбни қотиради ва ўлдиради. Албатта, зарурат миқдоридаги уйқу бундан мустасно. Шунингдек, бедорлик ғайб сирларининг очилишига сабаб бўлувчи Ҳолатдир. Абдолларнинг сифати ҳақида айтилади: «Улар эҳтиёж бўлганда ейдилар. Уйқу ғолиб келса, ухлайдилар. Зарурат бўлса, гапирадилар».

Иброҳим Ховас раҳимахуллоҳ дейди: «Етмишта сиддиқ шундай раъйга иттифоқ қилишган: «Уйқунинг кўплиги сув-(суюқлик)ни кўп ичиш туфайлидир».

Сукут ақли пешлайди, Оллоҳдан кўрқинчли ҳосил қилади, тақвони ўргатади. Жим юриш, яъни муриднинг узоқ вақт сукут сақлаши узлатда осон кечади. Узлатдаги одам

таомини, сувини ва бошқа ишларини ҳозирлаётган кишига зарурат миқдориди гапириши мумкин. Кўп гап қалбни банд қилади. Қалблар гапга оч, сира тўймайди, гапдан ором олади. Зикр ва фикр билан ёлғиз қолиш уларга оғир.

Узлатда фойдалар кўп. Ўзни хилватга олган киши дунё машғулотларидан узилади. Кўриш ва эшитишдан тийилади. Бу икки сезги қалбнинг даҳлизидир. Дунё шу даҳлиз орқали ичкарига киради.

Қалб — ҳовуз. Унга ҳис-туйғу ариқларидан ифлос, нопок сувлар қуйилади. Риёзат, яъни тарбиядан мақсад ҳовузни ўша ифлос сувлардан, йиғилиб қолган лойқа-қуйқалардан поклаш, ҳовузни асл ҳолига қайтариш. Қачонки, тип-тиник, мусаффо сувлар тўлиб-тошиб турсагина, ҳовуз асл ҳолига қайтган бўлади.

Энди айтчи, ҳар томондан ҳар хил сассиқ бўтана сувлар бу ҳовузга очиб кўйилган, қанчалик олиб ташлама, ҳар сония олганиндан ҳам кўпроқ су ўша қуюлаётган бир пайтда ҳовузни қандай поклаш мумкин?!

Мурид ортиқча ҳиссиётларни чегаралаши лозим. Бу эса қоронғи уйда хилват қилиш билан амалга ошади. Агар қоронғи жой топилмаса, кийимига ўралиб олсин. Мана шу ҳолатда у Ҳақни тинглай олиши, Раббининг яқинлигини аниқ ҳис қилиши мумкин.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга ғайбдан нидо етганида ҳам айни ҳолатда эмасмиди: «Эй (кийимларига) **ўралиб олган зот..!**» (Муззаммил, 1).

Бу тўртта ҳолат — очлик, бедорлик, сукут ва узлат муриднинг «йўлтўсар»лардан ва йўлдаги бошқа хавфлардан ҳимояланадиган қалқони ва кўрғонидир.

Ҳимоянинг бу воситалари қўлга киритилгач, охират йўлидаги йўлчи йўлнинг кейинги қоидаларини ўзлаштирмоғи лозим. Бу қоидалар охиратдаги тўсиқлардан ўтишда жорий бўлади.

Охират йўлидаги асосий тўсиқ дунёга чалғиган қалбнинг ўзгаришларидир. Бу тўсиқлар бири-бирдан хатарли. Улардан ўтиш тартиби енгилидан енгилироғига қараб бориш билан амалга ошади.

«Қалб ўзгаришлари» дейилганида, бойликка, обрў-мартабага, дунёга меҳрли бўлиш, Яратувчидан узилиб, фақат яратилган нарсаларга боғланиб қолишлар ва уларнинг қолдир-ган излари назарда тутиляпти.

Хуллас, жисмимизни гуноҳнинг ошқора сабабларидан қанчалик узоқ тутсак, ботинимизни гуноҳлар қолдирган издан шунчалик покламоғимиз керак. Бу жабҳада кураш узоқроқ давом этади ва аҳвол ўзгариши билан кураш тарзи ҳам ўзгариб туради.

Нафсга қарши кураш натижасида қалбда дунёга боғлиқ ришталар қолмайди. Ана шундан сўнггина шайх муридни давомли равишда қалб зикри билан машғул бўлишга ундайди, зоҳир вирдларни кўпайтиришдан қайтаради. Балки, мажбурий ва белгиланган вирдлар билан чегараланилади. Бора-бора ўша вирдлар муриднинг ягона вирдига айланади. Бу — вирдларнинг энг сараси ва самараси бўлиб, қалб шу ҳолатда Оллоҳ зикрига маҳкам боғланиб қолади. Қалбдан Оллоҳ ёдидан ўзгаси кўтарилганидан сўнггина бу даража ҳосил бўлади. Токи муриднинг қалбида заррача дунёга эътибор бор экан, шайх уни бу зикр билан машғул қилмайди.

Шиблий ҳар жумъа вазифа олиб кетадиган муридига деган эди: «Агар бу жумъадан у жумъагача қалбингда Оллоҳ ёдидан ўзгаси пайдо бўлса, ҳузуримга келишинг ҳаромдир».

Бу даражадаги тажарруд, (яъни том маънода дунё хоҳишларидан узилиш. Тарж.) учун Оллоҳ муҳаббати қалбни тўла эгаллаши ва сидқи ирода лозим бўлади. Тажарруд ма-

қомини топган мурид ёрдан ўзга ғами йўқ ошиққа ўхшаб қолади. Бундай шароитда шайх муридини унинг бир бурчагида ёлғиз қолдириб, унинг еяётган таомига эътиборини қаратади. Чунки, ҳалол таом диний тарбиянинг асоси ҳисобланади.

Сўнг шайх муридига зикр дарсини бошлайди. Аввало, мурид тили ва қалби зикрга машғул бўлиши учун баъзи калималарни қайтаради. Масалан, «Оллоҳ, Оллоҳ» ёки «Субҳаналлоҳ, субҳаналлоҳ...» дейди. Ёки шайхи буюрган бошқа калималарни айтади. Бу зикр то тил ҳаракати тўхтаб, гўё калималар тилга ўзи оқиб келаётгандек бўлгунча давом эттирилади. Сўнг калималарнинг тилда қолган таъсири буткул йўқолгунча, лафзлар сурати қалбда ўрнашгунча зикр давом этади. Кейин зикр давомида лафзларнинг ҳарфлари ва суратлари қалбдан ғойиб бўлади. Сўнгра қалбда фақат маъно қолади. Қалб бу ҳақиқатдан бошқа барча нарсдан фориг бўлади.

Айни пайтда шайх муридни кузатишдан толмайди. Чалғитувчи васвасалар, дунёга боғлиқ ҳар хил ўй-фикрлар оқимини дақиқ назари билан назорат қилиб туради. Чунки, қанчалик зикрга машғул бўлмасин, агар қалб бир лаҳза зикрдан чалғиса, иш нуқсонли бўлиб қолади. Шунинг учун васвасалар даф қилиниши лозим.

Барча васвасалар даф қилиниб, нафс ўзига келса, айтилаётган калимага қайтса, энди, мана шу калиманинг ўзи яна бир васвасани кўзғайди: «Бу айтилаётган сўз нима ўзи? «Оллоҳ» деган сўзимизнинг маъноси нима? Бу сўзнинг қайси маъноси у зотнинг илоҳ, маъбудлигига далолат қилади?»

Бундай ўй-хаёлларга ён берилгани сайин муридда фикр эшиги очилади ва аста-секин бу эшикдан шайтоннинг куфр ва бидъатдан иборат васвасалари ўрмалаб киради. Бундай васвасалар муридга қанчалик ёқимсиз ва бу васвасаларни қалбдан сидириб ташлашга у қанчалик бел боғласа, шунчалик зарарнинг олди олинади.

Васваса икки хил бўлади. Бири шуки, мурид хаёлига келаётган нарсалар васваса, Оллоҳ таоло бундай ўй-фикрлар киридан пок Зот эканини, балки шайтон уларни қалбига солиб, чалғитаётганини аниқ билади. Бундан қутулишнинг йўли — уларга эътибор бермаслик, Оллоҳ таолонинг зикрига шўнғиб, васвасани даф қилишни Ўзидан сўраш, фақат Ўзига ёлвориш:

«Агар Сизни шайтон томонидан бўлган васваса йўлдан урмоқчи бўлса, Оллоҳдан паноҳ сўранг! Албатта У эшитгувчи, билгувчидир. Такво қилгувчи зотларни қачон шайтон томонидан бирон ваваса ушласа, (Оллоҳни) эслайдиларда, бас, (Тўғри йўлни) кўра бошлайдилар» (Аъроф, 200-201).

Иккинчиси, мурид хаёлига келган нарсанинг васваса эканлигида шубҳаланади. Дарҳол буни шайхига арз этмоғи керак. Умуман, мурид қалбида қандай ҳолат, табиий кечинма ё бир ғайрат сезса, ёхуд дунёга боғлиқ бир майл пайдо бўлса, буларнинг барчасини шайхига билдириши лозим. Аммо буни шайхидан бошқа бирорта кишига айтмаслиги, ўзгандан сир тутиши шарт.

Шунда шайх муридининг ҳолига назар солади. Унда закийлигу зийраклик, фаҳму идрок ўткирлиги қай даражада эканини мулоҳаза билан кузатади. Агар муридда фикрлаш орқали ҳақиқатни англаш иқтидори сезилса, шайх уни фикрлашга ундайди. Токи бу фикрлардан қалбида нур ҳосил бўлиб, муридга ҳақиқатни очсин. Агар бундай фикрлар муридни қувватлантира олмаслигини билса, шайх уни курби етадиган, фаҳми кўтарадиган ваъз ва зикрлар билан қатъий эътиқодга қайтаради.

Шайх муридига ўта меҳр билан муомалада бўлмоғи лозим. Чунки бу йўл хавфу

хатарларга бой. Қанча муридлар бор, нафс тарбияси билан машғул, лекин очила олмайди, йўллари кесилади, сустлашадилар. Ибодат йўлини тутадилар, яъни «униси ҳам, буниси ҳам бўлаверади» деган қарашга ўтадилар. Аслида бу улкан ҳалокатдир. Киши Оллоҳнинг зик-рига берилиб, қалбини дунё машғулотларидан узмаю, аммо юқорида тилга олинганидек, чалғитувчи фикрлардан холи бўлолмаса, у хавфу хатар кемасига миниб олган одамни эс-латади. Агар саломат қолса, дин мулкида мартабаси ошади. Адашса, ҳалокатга юз тутади.

«Ёши улуғларнинг динини маҳкам ушланглар» деб бежизга айтилмаган. Ёши улуғларнинг дини — иймоннинг аслини ёхуд тақлид ва хайр амаллар қилиш билан эътиқоднинг зо-ҳирини олишдир. Бундан чекинишда хатар кўп.

Шундай экан, шайх муридни бирон фурсат назардан қочирмаслиги керак. Агар муридда заковат ва зийраклик камолга етмаган, зоҳир эътиқоди ҳали мустаҳкам бўлмаса, у зикр ва фикрга машғул қилинмайди. Балки унга зоҳир амаллар, мутавотир вирдлар ёки тафаккурли кишиларнинг хизматини қилиш буюрилади. Токи уларнинг баракотидан на-сибадор бўлсин. Бамисоли, жанг майдонида курашишдан ожиз бўлган кишига чанқаганларга сув ташиб туриш, от-уловларга қараш топширилганидек. Шунда у Қиёмат кунида жанг қилганлар қаторида тиради, уларнинг баракотидан насибадор бўлади, гарчи уларнинг даражасига етолмаса ҳам.

Баъзида зикр ва фикрга берилган муриднинг йўлини ман-манлик ва риё каби йўл тўсарлар, кашфи ҳолатдан, илк кароматдан шодланиш каби қароқчилар тўсади. Мурид бу нарса-ларга қанчалик кўп эътибор берса, шунчалик улар билан машғул бўлиб қолади. Алалоқибат, ҳаракат сустлашади, ҳатто тўхтаб қолишгача бориши мумкин.

Демак, мурид бутун умри давомида шу даражада ҳаққа чанқоқ бўлиши керакки, агар устидан денгизлар куйилса ҳам уни қондира олмасин. Муриднинг сармоёси халқдан узилиб, Ҳақ томон юз буришдир.

Дунё кезувчи сайёҳлардан бир айтади: «Халқдан узилган абдоллардан бирига: Қандай йўл билан Ҳаққа етилади? деб сўрадим. «Бу дунёдан бир йўловчидек ўтиш билан» деди у».

Мурра бир муттақий зотга:

- Қалбимни доимо Оллоҳ билан боғлайдиган бир амални менга кўрсатинг, деди.
- Халққа назар солма. Чунки, уларга назар солиш зулмдир.
- Бунинг иложи йўқ-ку? дедим.
- Уларнинг сўзларини тинглама. Чунки, у сўзлар дилни қотиради.
- Бунинг иложи йўқ-ку? дедим.
- Халқ билан муомала қилма, чунки бу ваҳшийликдир.
- Мен халқ ичидаман. Қандай қилиб улар билан муомала қилмаслигим мумкин ?
- Уларга суяниш ҳалокатдир.
- Кошки, бунинг чораси бўлса, дедим.

Шунда у:

— Эй сен, ғофилларга назар солиб, жоҳилларнинг сўзини тинглайдиган кас! Ботил ишга шўнғиганлар билан муомала қиласану, яна қалбингни Оллоҳ таоло билан боғламоқчимсан? Бу ҳеч қачон амалга ошмайдиган ишдир, деди.

Демак, риёзатнинг сўнгги нуқтаси — қалбнинг Оллоҳ таоло билан доимий боғланиши. Бу даражага эса Оллоҳдан бошқа барча нарсдан узлат қилиш билан

эришилади. Бундай узлат учун узок жидду жаҳд лозим.

Қачонки, муриднинг қалби Оллоҳ билан доимий бирга бўлиш мақомига етса, ўша маҳалдан эътиборан унга ҳамиша ҳозир нозир Парвардигорининг улуғлик пардаси очилади. Ҳақ жилоланади, сўзлар таърифига ожиз латифликлар намоён бўлади.

Агар муридда мазкур ҳолатлардан бири содир бўлса, қилиши лозим бўлган кейинги иш ўз ҳолини ошкор қилмасликдир. Чунки, хоҳ ваъз-насихат, хоҳ эслатма тарзида бўлсин, муриднинг одамларни огоҳ қилишга ўзини мутасадди билиб, ёлғиз Оллоҳга аён сирларини гапириши нафсида лаззат уйғотади. Лекин бу лаззат тез тугайдиган, узилиб қоладиган лаз-затдир. Шу лаззат муридни ўзида кечган ҳолатлар кайфияти хусусида фикр юритишга, бу ҳолатларни чиройли сўзлар билан таъбир қилишга ундайди. Айтаётган сўзларига эши-тувчиларнинг қалби мойил бўлиши учун мурид гапини ҳикоятлар билан, Қуръон ва хабарлардаги далиллар билан зийнатлайди. Шайтон: «Қара, Оллоҳдан ғофил қалбни қандай уйғотяпсан-а! Сен бандаларни Яратувчисига боғлайдиган мустаҳкам ришта, балки Оллоҳ таоло ва халқ ўртасида воситасан. Бу ишда сен ўз лаззатингни эмас, умум манфаатини кўзляяпсан!» деб уни чалғитади. Агар яқинлари орасида ўзидан кўра сўзга чечанроқ, авомнинг қалбини тезда ўзига тортадиган кишини кўрса, ичини ҳасад тирнайди, шайтоннинг Макрига илинади. Агар у ўша пайт шайтоннинг шарридан омон бўлганида эди, суюниб дерди: «Бандаларини ислоҳ қилишда менга шундай яхши кўмакчини насиб этган Оллоҳга ҳамд бўлсин!..»